

PIVOLKA

YIL 4 SAYI 17 04 - 06 / 2005

Editörden...

Zuhal Yeniçeri

zuyen@baskent.edu.tr

Eleştirel - Yaratıcı Düşünme ve Davranış Araştırmaları Laboratuvarı

Yaşamımızın ilk adımından itibaren hayatlarımızı sarmalayan, üzerinde tartışmaların halen devam ettiği ve daha da edeceğe benzeyen, ömrümüzün tümünü kapsayan bir kavram "eğitim". Eğitimin yöntemi üzerine yapılan tartışmalar ve sürdürülen çalışmalar, içerisinde pek çok bileşeni barındırmaktadır. Ancak elbette eğitim söz konusu olduğunda 'eleştirel düşünme' kavramının önemini vurgulamamak mümkün değil. "Neden" sorusuna yapılan vurgu nedeniyle, özellikle zaman zaman insan aklının sınırlarını zorlayan teknolojilerin ve tüm toplumları etkileyen evrensel olayların boy gösterdiği günümüz dünyasında, eleştirel düşünme becerisi belki de daha çok önem kazanmaktadır.

(devamı 2. sayfada)

www.elyadal.org
www.pivolka.com

BU SAYIDA

- ψ *Ülkemizin Kaçırıldığı En Büyük Eğitim Projesi: Köy Enstitüleri - 3*
- ψ *Eğitim Üzerine Yinelenen Eleştiriler, Alternatif Öneriler - 6*
- ψ *Size Anne Diyebilir miyim Evinde Neler Oluyor? - 9*
- ψ *Batıl İnançların Psikolojisi - 15*

PIVOLKA Yayın Kurulu

Zuhal Yeniçeri (Ed.)
Bahar Muratoğlu (Ed. Yrd.)
Doğan Kökdemir
Okan Cem Çırakoğlu
H. Kemal İter
Güler Işın
Nejat Can Okay

Eğitim ailede başlayan, eğitim kurumlarınca devam ettirilen ve ömür boyu birçok etkenin sürece dahil olmasıyla süreklilik kazanan bir yapıdır. Peki eleştirel düşünme bu yapının neresindedir? Aslında belki de her bir noktasında varlığına duyulan ihtiyacı belirtmek yanlış olmayacaktır.

Özellikle son yıllarda terör olaylarıyla kaynayan bir kazan halini alan dünyada, sahte bilimlerin de kendince hüküm sürdüğü, görmezden gelinemeyecek bir gerçektir. Önyargılar, ırkçılık, ayrımcılık gibi tutumların ve davranışların her zaman gündemde olduğu düşünülürse, tüm bu olumsuzluklarla kişisel anlamda başedebilmek için edinilebilecek en önemli silahlardan bir tanesi, eleştirel düşünme becerisidir.

Ezgi Denizel Güven "Eğitim Üzerine Yinelenen Eleştiriler, Alternatif Öneriler" başlıklı yazısında, *eğitimin, bireyin kendi potansiyellerini açığa çıkartıp bunları en iyi şekilde kullanıp geliştirdiği, tüm gelişim alanlarını içeren yaşamsal bir uğraş olarak değerlendirilmesi gerektiğini vurgulayarak, ezberci,*

koşullayıcı ve pasifleştirici unsurların süreçten arındırılması gerektiğinin altını çizmektedir. Bu iyi niyetli vurgu, eleştirel düşünmenin de önemini gözler önüne sermektedir aslında. Koşulsuz kabul edilen bilgi yerine, "neden" sorusunun çekinmeden dile getirildiği, akılcı, eleştirel ve yaratıcı düşünmenin yollarının açıldığı bir sistemle elde edilecek bilgilerin ve donanımların sadece birer hayal olmaması belki de tüm eğitimcilerin dileği.

İnci Ayhan ve Ferhat Yazar'ın "Batıl İnançların Psikolojisi" yazılarında, *mantık ve sağduyu arttıkça batıl inançların etkilerinde bir düşüş görülmesinin olası olduğunu bir kere daha dile getirmektedirler. PİVOLKA'nın bu köşesinde yer alan yazılarımda pek çok defa üzerinde durmaya çalıştığım farkındalık, her zaman kilit nokta olarak görünmüştür bana. Farkındalığı yüksek bireylerden oluşan toplumların, sadece eğitim değil diğer tüm sistemler açısından da en avantajlı ve geleceğe hazır toplumlar olacaklarını düşünmek, çok da yersiz olmasa gerek.*

Ülkemizin Kaçırıldığı En Büyük Eğitim Projesi: Köy Enstitüleri

İbrahim Ortaş

iortas@cu.edu.tr

Çukurova Üniversitesi, Ziraat Fakültesi

Son yıllarda 17 Nisan'da Köy Enstitüleri'nin kuruluş yıldönümünün kutlanması sevindirici. Cumhuriyetin bu ulvi projesinin amacı; köyden gelen yetenekli çocukların tam donanımlı olarak yetiştikten sonra, tekrar köylerine dönerek geride kalan ve okuma fırsatı veya olanağı bulmamışları eğiterek ülkenin okuryazar düzeyini yukarı taşımasıydı. Köy Enstitüleri'nin o günkü eğitim yöntemi gününün en ileri eğitim yönteminden daha donanımlıydı. Bu modelde teorik ve pratik eğitim birlikte alınıyordu. Yalnız temel dersler değil, yaşama dair bütün konular bir bütünlük içinde işleniyordu. Bir taraftan güçlü bir tarih eğitimi yanında tarım, el işi ve güzel sanatlar ile yurttaşlık bilinci ve ulusal bilinç kazanıyorlardı; diğer taraftan dünya klasiklerini okuyarak, müzik dinleyerek, tiyatro yaparak dünya değerleri ile tanışıyorlardı. Bu model şimdi bütün dünyada tartışılan yüksek öğretimde probleme dayalı öğretme modeline çok benziyor. Ayrıca AB'nin yüksek öğretimde başlattığı Leonardo Da Vinci siteminin yıllar önce uygulandığı bir şeklidir.

Köy Enstitüleri Ne Zaman Kuruldu?

Cumhuriyeti kuran çağdaş aydın kadrolar eğitimin öncelikle köylerden başlaması gerektiğini belirleyerek, eğitimi köylere indirgemeyi benimsemişlerdir. En büyük eserleri ise Köy Enstitüleri'nin kuruluşu idi. Çok değişik ve çarpıcı bir girişim olan Köy Enstitüleri hareketi belki de dünyaya örnek bir projedir. Ne yazık ki halen önemi yeterince anlaşılmadı. Köy Enstitüleri'nin başlıca amacı kırsal alanı kalkındırmak, köylüyü eğitmek ve öğretmenlerle köylüyü üretici duruma getirmektir. Çünkü Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda ülkemizde okuryazar oranı neredeyse yok denecek kadar düşüktür. Özellikle kadınlarda ve köylerde durum daha da kötüdür. Bu tablo karşısında Atatürk ve arkadaşları yeni rejimin ruhunu ve düşüncesini köye de ulaştıracak bir eğitsel devrim hareketini başlatırlar. Gerçek anlamda devrimci bir hareket olan Köy Enstitüleri hareketi yalnızca köyün maddi kalkınmasını değil, aynı zamanda ve daha önemli olarak köy insanını bilinçlendirmeyi, onu hiçbir kuvvetin istismar edemeyeceği modern bir kırsal yaşam biçimine kavuşturmayı amaçlar. 17 Nisan 1940'da "Köy Enstitüleri" kurulmaya başlanır.

Amaç Neydi?

Köy Enstitüleri'nde yaşam, dönemin öğretmen ve öğrencilerinin anlatımı ile tam "birliktelik, katılım, yetki" ve "sorumluluk"

*Hasanoğlu Köy Enstitüsü
Ankara - Kayseri Demir Yolu, 35. km*

eksenlerine oturtulmuştur. Enstitülerde kararlar yönetici-öğretici-öğrenci üçlüsünün katkı ve onayıyla alınır. Okul yöneticileri ile öğrenciler her konuyu tartışabilirler. Enstitüleri'nin kuruluşunda Atatürk politikası uygulanır, tarıma elverişli arazilerin seçilmesine özellikle özen gösterilir. Eğitim anlayışı açısından Köy Enstitüleri'yle diğer okullar arasında çok önemli nitelik farkı bulunmaktadır. Köy Enstitüleri'ne eğitim anlamında yüklenen sorumluluk ağır ve anlamlıdır. Köy Enstitüleri'ndeki anlayış o dönemde "Eğitim, Üretim içindedir" şiarıdır. Hep beraber ülkeyi kalkındırmak için üretmek ve hayata birlikte bakmaktır.

Cumhuriyeti kuran genç kadro, büyük çoğunluğu köylü olan ve aynı oranda okuma yazma bilmeyen toplumu kısa yoldan okuryazar yapmak istiyordu. Bu proje aynı zamanda ülkemizin çağdaşlaşma ve modernleşme projesi idi. Yine genç cumhuriyet kadrosu, demokrasiyi altın tepside sunmuştu ve yaşaması için altının doldurulması gerektiğinin farkındaydı. Onun için demokratik bir yapılanmanın zorunlu olduğunun farkındaydılar. Bunun başarılması için de çok yönlü yetişmiş, özgüveni gelişmiş, karşılaştığı sorunu çözebilen yetenekli ve zeki köy çocukları ile işe başladılar. Eğitim ve öğretim sorun çözmeye yönelikti. Özellikle Türkiye gibi halen köy kökenli ve tarıma dayalı yapılarda modelin önemi çok sonradan daha iyi anlaşılacaktır. Çünkü köy çocukları bu modelde hem eğitiliyor hem de geleceklelerini hazırlıyorlardı. Küçük çocuk köyünden geldiği gibi üretimin içerisine giriyor, kendi okulunu kendisi yapıyor, koyun güdüyor, müzik yapıyor, klasik eserler okuyor. Kendisine koyun gütmesi söylenen çocuk artık sorumluluk almış olmakta ve kendi sorumluluğunu ve bilincini oluşturmak zorunda. İsmet İnönü Hasanoğlu'da yol kenarında koyun

güden çocukların azıklarında ekmek parçasının yanında klasikler görünce aradığını bulduğunu ve gelecekte umutlu olduğunu belirtir. Duvar ören, tarım yapan, marangozluk, demircilik yapan, aynı zamanda dünya klasiklerini okuyan ve müzik yaparak ruhunu güzelleştiren mutlu insanları yetiştiriyordu. Bilindiği gibi bu şekilde yetişen çocuklar kendilerine güveni olan, mutlu ve üretken insanlardır. Ancak bugün özgüveni eksik, çok sayıda insanın mutlu olmadığı ve kimseye güvenmediği bilinmektedir. Karşısındakine güvenmeyen kendisine de güvenemez. Kendine ve karşısındakine güvenmeyen de demokrat olamaz (Erdal Ataberk). İşte Cumhuriyetin genç kuşağı üreten, paylaşan ve dönüştüren demokrat insanlar yetiştirerek ülkenin modernizasyonunu hedefliyorlardı. Bu, onların ülkenin geleceğine ilişkin *temel felsefeleri* idi.

Çağın En İleri Eğitim Modelidir

Köy Enstitüleri eğitim modeli, bireyler eolayların farkına varabilme yetisi kazandırıyor. Kendi bilincine varan, ülkesinin ve dünyanın değerlerinin farkına varır. Bu da yurttaşlık bilincini yaratır. Ancak ülkemizi bu duruma getiren soğuk savaş mantığı sahipleri, ülkemizin geleceğe yönelik yetişmiş insan yetiştirme projesini erken fark ettiler ve engellebildiler.

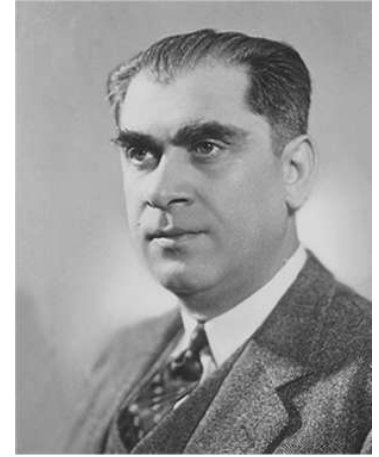
Köy Enstitüleri aslında ülkemizin içinde tam algılanmadan, dünyada yankı bulmuştu. Şakir Ezacıbaşı NTV'de yayınlanan Kültür ve Kimlik programında 1950'li yıllarda Londra'da toplanan Asyalı öğrenciler konseyi toplantısında konuşan UNESCO başkanının Türkiye'nin, yani Tonguç Hocanın Köy Enstitüleri'nin önemini vurgulayan bir konuşma yaptığını belirtiyor. Toplantıda UNESCO başkanı Birleşmiş Milletler'de Köy Enstitüleri ile ilgili birçok belgenin ve dokümanın olduğunu ve örnek gösterildiğini vurgular. Tabii bu büyük projenin çıktıkları olan öğretmenler gittikleri köylerde hemen işe sarılır, köylüleri eğitmeye başlar. Ülkenin her tarafına yayılan öğretmenler bir taraftan okuma yazma öğretir, diğer taraftan doğrudan köylülerin üretim artışına yönelik pratik işlere girerler. Kısa sürede bu öğretmenlerin gittiği köylerde sosyal faaliyet artar. Köylerde tiyatro bile kurulur, köy kahvelerinde okuma odaları açılır. Bugün ülkemizin köy kökenli okumuş kişilerinin genelde bu tür öğretmenlerin bulunduğu ortamdan geldiğini göreceksiniz. Bu konuda araştırma yapmış bir okurumdan aldığım bir e-posta iletilsinde, Köy Enstitüleri açıldığında zamanın Amerikan hükümetinin hazırladığı istihbarat raporunda "Dikkatli olun Türkler büyük bir eğitim atılımıyla geliyor" denilmektedir. Ancak Köy Enstitüleri'nin kapanması ülkemizin bağımsızlık politikasının kırılma noktası ve miladı olarak görülebilir. Bu tarihten sonra eğitimin dokusu ve felsefesi değişmiş, köylere kültürel ağırlıklı eğitim, yerini ezberci eğitime bırakmıştır. Cumhuriyetin temel hedefi olan köylüyü aydın çiftçi durumuna

getirmek yerine sahipsiz, kendi sorunlarını devlete iletemeyecek kadar yalnız ve aciz bırakılmış, çaresiz durumda görmek hepimizi rahatsız etmektedir.

14 Nisan 2005 Perşembe günü Prof. Dr. Emre Kongar'ın Çukurova Üniversitesi Atatürkçü Düşünce Kolu'nun davetlisi olarak 3 saati aşkın süren mükemmel konferansını dinleyince olayın ne denli önemli olduğunu anladım. Sayın Kongar'ın konferansında insanlık tarihinin geçirdiği tarım, sanayi ve bilişim devrimlerinin yanında dünyadaki gelişmelere ve soğuk savaşın ülkemiz üzerindeki etkilerini dinleyince bir kez daha Köy Enstitüleri'nin niçin kapatıldığını daha iyi anladım.

Batı Bu Modelden Neden Korktu?

1940'lı yıllarda üniversitelerin özerkliğinin başladığı dönem Hasan Ali Yücel'in Köy Enstitüleri'nin kurulduğu döneme denk gelmektedir ki; bu dönemde UNESCO tarafından dünyaya Türk eğitimi model örnek olarak gösterilmektedir. Türk eğitim tarihine bakıldığında

Hasan Ali Yücel (1897 - 1961)

Cumhuriyetin eğitim projesinin bu dönemde şahlandığı, ancak çok kısa sürede önünün kesildiği görülmektedir. Bu dönemden sonra soğuk savaş anlayışı ile ülkemizin önüne konulan süreç sonucu insanlarımız birbirine düşürüldü, toplumun en dinamik kesimi olan üniversite gençliği ağırlıklı olarak olaylara da taraf oldukları için üç kez ülkede darbe yapıldı ve her seferinde üniversiteler sorunların merkezi olarak gösterildiği için üniversiteler zaptü-rapt altına alınmaya çalışıldı.

Köy Enstitüleri'nin temel esperisi, bu eğitim modeli kişinin kendi farkına varılabilirliğini kazandırmasıydı. Anlıyor, düşünüyor, sorguluyor ve üretiyor. Yaptığı işin verdiği mutluluk ile yaşamına anlam katabiliyordu. Maalesef ülkemiz o gün bu kazanımı koruyamadı. Çünkü o dönemde toplumun eğitim düzeyi, demokrasiyi sindirme bilinci, batının baskısı sonucu bu proje ortadan kaldırıldı. Bugün bizler Köy Enstitüleri'ni okuyunca hayıflanıyoruz, ancak yakalanan fırsatların değerlendirilmemesi kaçan trene benziyor. Toplum olarak o dönemde neye sahip olduğumuzun farkında değildik. Bugün de farkında olduğumuz inancında değilim.

Köy Enstitüleri'nin Kapatılmasının Bugüne Yansıması Nedir?

O dönemde ülkemizin karşı karşıya olduğu zorlu koşullar ve dış dinamiklerin ülkemiz üzerinde kurdukları psikolojik etkinin sonucu olarak Köy Enstitüleri, soğuk savaşa kurban edilip kısa sürede kapatılarak tarihin raflarına kaldırıldı. Bunu takip eden süreçte ülkenin aydınlık geleceğinin eğitim projesi önce yatılı öğretmen okullarına, sonra yatılı okula, sonra da normal lise eğitimine zamana yayılarak bertaraf edildi. Ülkenin dinamik gençlik sağ sol ayrımı yapmadan anarşinin içine sürüklendi ve üç kez yapılan darbelerle gençlik pasif hale getirildi. Ülkenin yönetiminde söz sahibi olması gereken entelektüel kesim devletten yavaş yavaş dışlandı. Bu dönemden sonra da ülkemiz eğitimi kalite yönünden gerilemiş, ülkemiz sürekli borçlu bir duruma gelmiş, kırsaldan kentlere plansız göçler başlamış, devasa kentler etrafında kontrol edilemez büyüklükte varoşlar ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak

bugün yönetilemez ve kontrol edilemez bir duruma gelmiştir. Ülkenin yetişkin insan kaynaklarını yetiştiren üniversitelerinin özerkliği çok bulunarak kısılmış, neredeyse ileri lise düzeyinde eğitim veren kurumlar durumuna sürüklenerek, bugün hepimizin bildiği tablo ile karşı karşıya gelmiştir. Sorumlu yok. Hesap verecek de yok.

Bir kez daha vurgulamak gerekirse, bazı detaylarda yapılacak eleştiriler, böyle büyük bir projenin değerini düşürmediği gibi, o günden bugüne, bir daha aynı büyüklükte bir "düşünce" ve "planlamaya" rastlayadığımızı, üzülmek ifade etmek durumundayım. Ancak olumlu taraftan bakarsak, o günün zor koşullarında bunlar başarılabilirdiğine göre, bugün çok daha fazlasını neden başaramayalım, diye kendi kendime soruyorum. Köy Enstitüleri Projesi'nin günümüz koşullarına uyarlanmış probleme dayalı öğrenme modalarını başta üniversitelerimiz olmak üzere denemeye ne dersiniz!

Göl Köy Enstitüsü, Cumhuriyet Bayramı kutlamaları, Kastamonu - 1943

Eğitim Üzerine Yenilenen Eleştiriler, Alternatif Öneriler

Ezgi Denizel Güven

edguven@pamukkale.edu.tr

Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

Uzun zamandır süre giden bir tartışma vardır, eğitim sistemi ile ilgili. Birileri bir yerde hata yapmıştır, eksik olan bir şeyler vardır ama üzerinde çokça tartışılrsa da hala çözülebilmemiş, tam olarak açıklığa kavuşturulabilmiş değildir. Sistem çocuklarımızı ezberci yapıyor, sorumluluk kazandırmıyor denir de çözümünün ne (neler) olduğu konusunda da tam anlamıyla bir fikir birliği sağlanmış değildir. Eğitim kurumunun içinde başka bir rol alıp, öğrencilerin en basit kavramları bile tanımlamakta çektikleri sıkıntıları görene ve durumun vahametini anlayana kadar ben de tam olarak bir fikre ulaşmamıştım. Bu konuyu bir başka açıdan değerlendirmek ve kendi çözümlerimi dile getirmek istedim.

Aslında ortada bir hata yoktu, uzun yıllardan beri devam eden sistematik politikaların ürünüydü tüm bu olup bitenler. Bunu görebilmek için en yalın ve açık olarak eğitimin kabul gören tanımına bakılabilir. Sönmez'e göre eğitim, *insan davranışlarını istendik yönde değiştirmek için düzenlenip işe koşulan bir sistemdir*. Yine Sönmez'in yaptığı bir başka tanımda eğitim, *fiziksel uyarılmalar sonucu beyinde istendik biyokimyasal değişiklikler oluşturma süreci* olarak ifade edilmektedir (Sönmez, 1991).

Bu tanımlarda dikkat edilmesi gereken birkaç kritik nokta bulunmaktadır. Bunlardan ilki *"istendik"* terimidir. İstendik anlaşıldığı üzere istemek fiilinden türetilmiş ve edilgenliği ifade eden bir terimdir. Kısaca bireyi pasif alıcı olarak gören ve birileri tarafından belirlenmiş istekleri yapmakla yükümlü kılan bir ifadedir. Elbette eğitimi politikadan, politik çıkarılardan ayırmak mümkün değildir. Bu nedenle istendik olan davranışlar devletin bekasını sağlamaya yönelik olmaktadır. Her devletin birincil amacı kendi ideolojisini korumak ve devam ettirmek, ekonomisini güçlü tutmak olduğuna göre, bunun sağlanmasında öncelikle sorgulamayan, araştırmayan, eleştirmeyen, problem çıkarmayan ve verilen işi en iyi şekilde yapan halkların bulunması

gerekmektedir. Bu nedenledir ki eğitim istenenleri sorgusuz sualsiz yerine getirecek bireyler yetiştirmek zorundadır.

Eğitimin tanımında dikkat edilmesi gereken bir diğer kritik nokta ise *"davranış"* kavramıdır. 20. yy'ın başlarında ortaya çıkan Davranışçılık Kuramı eğitim bilimlerinin psikolojiden transfer edip uzun yıllardır kullanmakta olduğu yegâne kuramdır (Öngel, 2003). Kısa zamanda istenilen sonucun alınması, ekonomik, pratik ve sonuç odaklı olması açısından diğer modellere göre daha fazla tercih edilmiştir. İstendik davranışları sergileyen çocuklara verilen ödüller (maddi-manevi) ya da istenmeyen davranışları sonucu verilen cezalar zamanla bireyleri, eylemlerinin süreç ya da sonucundan elde edecekleri doğal hazdan uzaklaştırarak, sadece ödül beklentisi ya da ceza korkusu nedeniyle eyleme geçen bireylere dönüştürmüştür (Öngel, 2003). Bu dönüşüm de eleştirel düşünme yetisini kaybetmiş, pasif, itaatkâr birey (öğrenci) modelinin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Şahin, 2003). Ülkemizde Milli Eğitim Bakanlığı'nın 2002 yılında yaptığı program değişikliğinde, o zamana kadar var olan öğretmen merkezli modelden uzaklaşarak biraz daha öğrenci merkezli bir modele kayılmaya çalışılrsa da, halen, *"hedefler"* ve *"hedef davranışlar"*, davranışçılığın eğitim anlayışı üzerindeki yoğun etkisinin somut bir göstergesi durumundadır.

Eğitime ilişkin yapılan ikinci tanımda ise *"fiziksel uyarılmalar sonucu beyinde istendik biyokimyasal değişiklikler oluşturma süreci"* ifadesi kullanılmıştır. Bu tanımda eğitimin sadece bilişsel düzeyde gerçekleştiği vurgulanmıştır. Oysa eğitim, bilişsel düzeyde olduğu kadar sosyal, duygusal ve psikomotor düzeylerde de gerçekleştirilen etkinliklerin bütünü olarak değerlendirilmelidir. Çoğu zaman eğitimin özellikle sosyal ve duygusal boyutları ihmal edilmiş, okulların doğal sosyal ortamlar olması sosyalleşme için yeterli görülmüştür. Sayısal derslerde başarılı olmak zeki olmakla eşdeğer tutulmuş, başka alanlardaki beceriler göz ardı edilerek çocuklar çoğu zaman zeki ve zeki olmayan olarak kategorilere ayrılmıştır. Bu durum ise belki de farkında olmadan duygusal örselenmelere neden olmuş ve benlik saygısı düşük, kendine güvenemeyen bireyler yaratmıştır.

Bugüne kadar yapılanların elbette bir tafisi yoktur ancak, bundan sonrası için bir çıkış yolu mutlaka vardır. Bireyi araştırmaya, sorgulamaya, eleştirel düşünmeye, sosyal sorumluluk kazandırmaya yönlendiren eğitim programları da yok değildir. Proje Yaklaşımı (Project Approach) ve Anti-Ayrımcılık Eğitim Programı (Anti-Bias Curriculum) çocuk merkezli olması ve araştırmaya,

eleştirel düşünmeye, toplumsal sorunlarla ilgilenmeye yönlendirmesi ve tüm gelişim alanlarını desteklemesi açısından, bu yazıda üzerinde durulacak iki alternatif eğitim programıdır.

Proje Yaklaşımı çağdaş modeller arasında yer alsa da, kökleri 20. yy'ın başlarına kadar uzanmaktadır. Özellikle Dewey'in (1916) yeniden yapılandırma, Kilpatrick'in (1918) proje yöntemi, Bruner'in (1961) keşif yoluyla öğrenme (Katz ve Cahrd, 1988:8; Hartman ve Eckery, 1995:141; Akt: Temel ve Ark., 2004) ve Thelen'in (1961) grup araştırmaları modellerinden esinlenerek oluşturulmuştur (Hartman ve Eckery, 1995:141; Akt: Temel ve Ark., 2004). Dewey'e (1916) göre eğitim "açık fikirlilik" gibi düşünceler üzerinde yoğunlaşmalı, yaşam deneyimleri temelinde yapılandırılmalı ve amaca yönelik etkinlikleri barındırmalıdır. Dewey, ayrıca, çocuklara kendi bilgilerini oluşturabilecekleri konusunda güven duyulmasını ve çocukların kendileri için hedefler belirlemelerine imkan tanınması gerektiğini vurgulamıştır (Gassman ve Whaley, 2000:2; Akt: Temel ve Ark, 2004). Dewey eğitimi okulla sınırlı tutmaz ve eğitimi, yaşamın belirli bir bölümünde, üzerinde yoğunlaşılması gereken bir uğraş olarak değerlendirmez; O'na göre eğitim, insan varlığını sürdürdüğü sürece devam eden bir etkinliktir.

Proje yaklaşımının temel amacı diğer yaklaşımlara benzer olarak zihinsel gelişimi desteklemektir, ancak bu yaklaşımda sadece zihin gelişimi üzerinde durulmaz; genellikle küçük ve büyük gruplarla sürdürülen çalışmalar çocukların sosyalleşmesi, takım halinde çalışabilme becerisi geliştirmesi açısından da büyük önem taşımaktadır. Ayrıca etkinlikler içinde denge oluşturmak, okul ile yaşamı birleştirmek; öğretmenler için ise, eğitimde zorluklarla mücadele edebilmek gibi amaçları da bulunmaktadır. Çocukların genel eğilimlerine göre belirlenen bir konunun derinlemesine incelemesinin yapıldığı yaklaşımda, çocuklar bilimsel yöntemleri kullanarak bir ürün ortaya koyarlar ve böylece geleceğin bilim insanlarının temelleri de atılmış olur (Temel ve Ark, 2004). Proje yaklaşımı tek başına kullanılabilir bir model olduğu gibi, Reggio Emilia gibi yaratıcılığa ve sanatsal aktivitelere ağırlık veren başka programlara da entegre edilmektedir. Proje temelli eğitim programları ülkemizde özel okul öncesi eğitim kurumlarının ve ilköğretim okullarının bir bölümünde uygulanmaktadır.

Anti Ayrımcılık Eğitim Programının temelleri, eleştirel eğitim teorisi ve sosyal biliş teorisine dayanmaktadır. Eleştirel eğitim teorisi, informal eğitimde ya da kasıtlı yapılmassa da formal eğitimde cinsiyet, etnik, sosyo-ekonomik sınıf ve fiziksel veya mental yetersizlikler gibi sosyal eşitsizliklerin belirginleştirilmesini eleştirmektedir. Örneğin, Amerikan Eğitim Sistemi "Sosyal denge tekeri" anlayışını getirmeye çalışsa da, programların, öğretmenlerin ve okul yönetimlerinin kasıtlı olmadan çocukları belli sosyal sınıfların içine hapsedtikleri ve

cinsiyete dayalı ayrımcılık yaptıkları belli çalışmalarda ortaya konmuştur (Apple, 1982; McLeod, 1987; Akt: Rosenzweig, 1998). Eleştirel yaklaşım, süre giden eğitim programlarının dil, anlam, davranış stilleri, düşünce ve değerler açısından egemen sınıfa yönelik olduğunu dolayısıyla azınlık kültüründen gelen çocukların konuşma, davranış, tutum ve değerler açısından dezavantajlı olduklarını vurgulamaktadır (McLaren, 1989). Eleştirel teori, eğitim ve öğretimin apolitik bir süreç olduğu yönündeki görüşleri reddederek; kültürel, tarihsel ve sosyal bağlamdan kopuk bir eğitimin olmayacağını vurgulamaktadır (Gibson, 1986; Akt: Rosenzweig, 1998).

Sosyal biliş teorisi çocukların kendi kimliklerine, diğer insanlarınkine, sosyal ve ahlaki ilişkilere yönelik bilgileri nasıl yapılandırdıklarıyla ilgili çalışmaktadır. DeVries ve Kohlberg (1987), bilginin sosyal ve fiziksel çevreyle olan etkileşimler sonucu oluştuğunu ve çocuğun bu yeni bilgiyi geçmiş deneyimlerini kullanarak yeniden yapılandırdığını belirtmiştir. Sosyal biliş teorisi, sosyal bilginin oluşumunu ise, Piaget'nin kavram kazanımında değindiği şema, özümleme, uyma ve öğrenme sürecine dayandırmıştır. Nasıl somut nesne kavramları bu süreçte kazanılıyorsa daha soyut olan kimliğin oluşumunda da bu aşamaların varlığından söz edilmektedir. Sosyal biliş teorisi, çocukların kendi geçmişlerini anlamaları ve başkalarının yaşam tarzlarını kavrayabilmeleri için, çok kültürlü eğitim stratejilerinin geliştirilmesini önermektedir (Rosenzweig, 1998).

Anti-Ayrımcılık-Çok Kültürlü eğitim hareketi ilk kez 1950'lerde görülmeye başlasa da; bu eğitim hareketinin gelişimi, farklı ırklara, etnik gruplara karşı daha duyarlı davranmaya odaklanılan 1970'lere rastlamaktadır. Bu yaklaşımın bir eğitim programı olarak yazılı hale getirilmesi ise, 1989'da Derman-Sparks ve ABC Task Force ile olmuştur. Derman-Sparks ve ABC Task Force'un (1998) tanımına göre Anti-Ayrımcılık-Çok Kültürlü Eğitim Programı: Önyargıları, stereotipleşmiş ayrımcılıkları ve bütün "ism" leri hedef alan aktif ve/veya aktivist bir yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre her bireyin baskıyı sürdüren kurumsal davranışlara (ırkçılık, cinsel ayrımcılık, sosyo-kültürel ayrımcılık vb.) karşı bir duruş sergilemesi gerekmektedir (Derman-Sparks ve ABC Task Force, 1998). Programın amaçları

arasında çocuklarda bilgili, kendine güvenen bir kimlik yapılandırmak, çocukların farklılıkları olan bireylerle rahat, empatik bir etkileşim kurmalarını sağlamak, çocuklarda önyargılara ilişkin eleştirel düşünebilmeyi sağlamak ve çocuklara kendisine ya da bir başkasına ilişkin önyargılara, ayrımcılıklara karşı ayakta durabilme kabiliyeti kazandırmak (Hohensee, Bisson, Derman-Sparks, 1992) yer almaktadır. Bu program özellikle toplumsal sorumluluk bilincini aşılama ve pasif alıcı bireyler yerine aktif, katılımcı bireyler yaratmayı hedeflemektedir. Toplumsal etkileşime verilen önem nedeniyle, eğitim sürecinde öğrenci-öğretmen ve aile işbirliğinin yanı sıra çocuğun etkileşimde bulunduğu diğer toplumsal birimler de eğitimin önemli bir parçasını teşkil etmektedir.

Anti-ayrımcılık eğitim programı ABD, Kanada, Avustralya, Almanya, İngiltere gibi çok uluslu ve çok kültürlü ülkelerde okul öncesi sınıflarında uygulanmakta ve 21. yy'ın programı olarak adlandırılmaktadır. Kültürel, sosyo-ekonomik, fiziksel yeterlilik farklılıklarının belirginleştiği son dönemde, farklılıklara duyarlılık ve hoşgörülülük felsefesi daha da önem kazanmıştır. Toplumsal dinamiklerin bir arada barış içinde varlığını sürdürmesinin ve insanların huzur içinde yaşamasının anahtarı okul öncesi dönemden itibaren bu bilincin oluşturulmasında saklıdır. Ülkemizde ise böyle bir programın uygulanıp uygulanmadığına dair hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Mevcut programa dâhil edilmesi bile beraberinde farklılıklara duyarlı, sosyal adaletsizliklere karşı tepkilerini ifade edebilen, kendi haklarını koruyan, başkalarının haklarına saygılı, toplumsal dinamiklere karşı daha sorumluluk sahibi ve vatandaşlık bilincine sahip bireyleri getirecektir.

Sonuç olarak, daha önce üzerinde durulduğu üzere eğitim sadece istendik davranışların kazandırıldığı bir süreç olarak tanımlanırsa,

davranışçılık dışında uygulanabilir alternatif bir model olmayacaktır; oysa eğitim, bireyin kendi potansiyellerini açığa çıkartıp bunları en iyi şekilde kullanıp geliştirdiği, tüm gelişim alanlarını içeren yaşamsal bir uğraş olarak değerlendirildiğinde, pek çok model uygulanabilecektir ve sisteme yönelik yapılan "ezberci", "koşullayıcı", "pasifleştirici" eleştirileri ise olumlu sonuçlar çoğaldıkça kendiliğinden kaybolacaktır.

Kaynaklar

- Derman-Sparks, L., ve The A.B.C. Task Force. (1998). *Anti-bias curriculum: Tools for empowering young children* (10. baskı). Washington: National Association for the Education of You.
- Hohensee, B. J., ve Derman-Sparks. L. (1992). Implementing an Anti-Bias Curriculum in Early Childhood Classrooms. *ERIC Digest*. 17 Aralık 2004, ERIC Database.
- Öngel, Ü. (2003). Şekerli eğitim: Davranışçılığın eğitim uygulamalarındaki sakıncaları ve alternatif modeller. *XII. Eğitim Bilimleri Kongre Kitapçığı*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Rosenzweig, J. E. (1998). *I have a new friend in me: The effect of a multicultural/anti-bias curriculum on the development of social cognition in preschoolers*. Yayınlanmamış doktora tezi, University of Arizona, USA.
- Sönmez, V. (1994). *Program geliştirmede öğretmen el kitabı*. Ankara: Pegem Yayınları.
- Şahin, A. (2003). Kapitalizmin köleleştirme aracı olarak eğitim: Demokratik eğitim için bir arayış. *Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 3 (6), 73-79.
- Kandır, A., Temel, F., Çiftçi, H. K., ve Erdemir, N. (2004). *Proje yaklaşımı ve program örnekleri*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.

Size Anne Diyebilir miyim Evinde Neler Oluyor?

Nuray Şimşek, Ayşe Lahur Kırtunç

nurays@lycos.com

Ege Üniversitesi, Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Bölümü

Hangisi daha soylu bir düşünce? Bu tür programları ev kadını oyalaması olarak görüp yok farzetmek mi? Yoksa direnip popüler kültürün bütün ört bas etmelerine, süslü kapaklar yapmalarına, arkalarındaki güç ilişkilerini görmeye çalışmak mı? Hiç birşeyin gösterilmek istendiği kadar basit olmayacağı şüpheli yaklaşımıyla *Size Anne Diyebilir miyim?* adlı programın basit, tanıdık ve geleneksel bir çöpçatanlık oyunu olmaktan öte, toplumumuza yerleşmiş, yerleştirilmiş güç ilişkilerinin artık kemikleştirildiği, baskın güçlerin toplumda tam bir itaat yaratmaya yönelik güncel hamlelerinden biri olduğu görüşündeyim. Çoğunlukla görmemezlikten gelinen, alt tabakaya özgü basit eğlence şekilleri olarak küçümsenip yok farzedilen birçok popüler kültür ürünü, tolumdaki güç ilişkilerinin içerisinden doğar ve farklı topluluklarca farklı algılanıp anlamlandırılarak zincirleme bir üretkenlikle yeni güç ilişkileri doğurur. Etkili bir popüler kültür ürünü olarak seçtiğim bu programın, hangi niyetle, hangi baskın güç tarafından hangi insanlara boyun eğdirme amacıyla yaratıldığı, hangi güç ilişkilerini nasıl yansıttığı ve her rıza yaratma çabasının kaderinde olduğu gibi ne tür direnişlerle karşılaştığını incelemeye çalışacağım.

Güç ilişkileri, Michel Foucault'nun "Metod" adlı makalesinde belirttiği gibi "ekonomik süreçler, bilgi ilişkileri ya da cinsel ilişki gibi dışarıda bir yerde kalmaz; aksine bütün bu diğer ilişkilerin hemen içerisinde yer alır." Güçlerin savaşı, eski zamanların meydan savaşları gibi halkın gözünden uzak gerçekleşmiyor. Bakkaldan aldığınız çikolatada, can sıkıntısından dolaştığınız alışveriş merkezinde, kendi evinize adım attığınız anda ya da 'Size Anne Diyebilir miyim?'de bizim de içinde olduğumuz kıran kırana bir güçler savaşı biz hiç farketmeden devam ediyor. Güçlerin savaşı yaşadığımız hayatın her anında var, ve biraz yakından bakıldığında ortaya çıkarılabilir.

Foucault'ya göre güç, hiçbir zümrenin, sınıfın ya da kişinin malı değildir. Güç elde tutulabilecek bir şey bile değildir. "Güç, içerisinde eşitlik olmayan hareketli ilişkilerin birbiriyle etkileşiminde hissedilir." ("Metod") Bir başka deyişle eşitliğin olmadığı her tür hareketli ilişki içerisine güç sızmıştır. Eşitsizliği, bir baskın güç bir de bu güce boyun eğmek zorunda bırakılan taraf olarak algılayabiliriz. Bu, burjuvazi-işçi sınıfı, erkek-kadın, çocuk-ebeveyn, yaşlı-genç, öğretmen-öğrenci ilişkileri şeklinde bir hakim bir de uymak zorunda olan tarafı barındıran her tür ilişkide görülebilir. Marksistlerin, toplumdaki tüm üst yapıları (sanat, kültür, din vs.) ekonomik yapıya, ki onu da şekillendiren üretim yöntemleridir, bağlayan görüşleri, toplumdaki güç dağılımında kazançlı olan

topluluğu burjuvazi olarak belirler. Dolayısıyla popüler kültür de, egemen sınıf olan burjuvazinin baskı kurma ve yönetme yöntemlerinden sadece biridir.

Gramsci, "Egemenlik, Aydınlar ve Devlet" (Hegemony, Intellectuals and State) adlı makalesinde, yönetilen toplulukların rızasının sağlanmasının başarılı bir egemenlik kurmada en az fiziki güç kullanmak kadar etkili olduğunu söylüyor:

"Parlamentar rejimlerin artık klasikleşmiş normal egemenlik kurma yönteminin özelliği, fiziki güç ve rızanın bir bileşimi olmasıdır, bu ikisi birbirini karşılıklı olarak dengeler ve fiziksel güç kullanımı rıza oluşturmaktan daha baskın değildir. Aslında yapılmak istenen şey, baskının (güç kullanımının) çoğunluğun rızası ile gerçekleşiyormuş gibi görünmesini sağlamaktır."

Dolayısıyla popüler kültürün Marksist bakış açısı, bize her türlü popüler kültür ürününü, ezilmeye razı olan bir işçi sınıfı yaratmaya yönelik bir burjuvazi kandırmacası olarak gösterir. Devletin (devlet burjuva sınıfının sözcüsü olduğu için aynı zamanda burjuvazinin), ideolojik devlet araçları vardır. Althusser'e göre egemen sınıf alt sınıfa kendi belirlediği ideolojiyi benimsetmeye çalışır. İdeoloji ise ezilen sınıfın kendisini ezilmiyormuş gibi hissetmesini sağlayacak bir rüya alemidir. "İdeoloji, bireylerin kendi gerçek yaşam şartlarıyla kurdukları hayali ilişkiyi temsil eder." (Louis Althusser, "İdeoloji ve Devletin İdeolojik Araçları") Birey, eşit değildir ama kendisini eşit gibi hisseder, parasızdır ama her an çok zengin olabileceği ihtimaline inanır, güzel değildir ama biraz makyaj ve güzel elbiselerle mankenler kadar alımlı olabileceğini bilir.

Size Anne Diyebilir miyim? evinde yarışmacılara benimtilen ideoloji, her güçsüzün hayali paraya ve hatta aşka biraz kavga, bunalım, zorluk sonrasında da olsa ulaşabileceği. Hayat size hep sırtını dönmüş olabilir, ama herkese eşit fırsat tanıyan mükemmel sistem kapitalizmde artık kazanma sırası sizde. Burjuvazinin ideolojik aracı medya, burjuvazinin herkesin yürekten inanmasını istediği, bu ülkede herkese eşit fırsat tanınıyor hayalini önce yarışmacılara, sonra da izleyenlere gördürüyor. Böylece boyun eğen sınıfın, yeterli eğitim alamasa da, yeterli beslenemese de, yeterli barınmasa da "bir gün gelir hem paraya hem aşka kavuşurum" umuduyla oturup sıra beklemesi konusunda rızası alınmış oluyor.

Kapitalist düzenin işleyişine hiç itiraz etmeden, bu işleyiş içerisinde boğulmamaya çalışmak, ve bunu yaparken de gerekirse ahlaktan, geleneksel aile kurallarından, dostluklardan, kendine saygıdan taviz verilebileceği konusunda da rıza

alınıyor bu programda. "Favori gelin" ya da "favori kaynana" olabilmek için yarışmacılar birbirlerini gammazlayabiliyor, sırlarını açığa çıkarabiliyor, kapıları dinleyebiliyor ya da yirmi yaşındaki bir genç kız altmış yaşındaki bir kadına hakaret edebiliyor. Bütün bunlar yarışmanın kurallarına aykırı değil. Çünkü sonuca giden her yol, serbest ekonomide olduğu gibi, burada da mübah.

Andrea L. Press *Televizyon Seyreden Kadınlar (Women Watching Television)* adlı kitabında, işçi sınıfı kadınlarının televizyonu gerçek olarak algıladıklarını, televizyonu bir öğrenme aracı olarak gördüklerini ve çocukluklarından beri televizyon seyretme konusunda ailelerinden yana hiçbir kısıtlama yaşamadıklarını ve hatta anne babaları tarafından bu konuda cesaretlendirildiklerini söylüyor. Orta sınıftan gelen kadınlar ise, Press'in yaptığı görüşmelerde, televizyonu gerçek olarak algılamadıklarını, ciddiye almadıklarını ve çocukken ailelerinden fazla televizyon seyretmemeleri konusunda sürekli uyarı aldıklarını söylüyorlar. Bu durumda televizyon, güçlü sınıf için gerçek hayatın bir yansıması değil; öte yandan işçi sınıfı için gerçekleri öğreten bir araç. Bütün bu özellikleriyle de egemen sınıfın sorunsuz bir şekilde egemenliğini sürdürmesi açısından en etkili ideolojik araç.

Size Anne Diyebilir miyim?, bir televizyon kanalından bütün gün canlı olarak yayınlanıyor. Yine ulusal kanalların en büyüklerinden birinde de, her Cumartesi akşamı finali üç saati aşan bir süre boyunca, hafta içi her öğleden sonra ise özetleri ve seyirci yorumları yaklaşık iki saat boyunca yayınlanıyor. Aynı kanaldaki *Sabah Sabah Seda Sayan'* da da yine programın özetleri veriliyor ve stüdyodaki seyircilerden gelişen olaylar hakkında yorumlar alınıyor. Bu ulusal televizyon kanalı, haftada yaklaşık yirmi üç saat boyunca bu programı yayınlıyor. Sanayileşmiş ülkelerde popüler kültür ürünlerinin de alınıp satılan, üretilen tüketilen birer mal olduklarını göz önüne alırsak, çok seyredilen bu programın popüler kültür üreticilerine iyi kar bıraktığı; aralarda seyrettirilen reklamlarla da kapitalizmin üretim araçlarını elinde tutan hemen hemen her kesimine faydalı olduğu görülebilir. Egemen sınıf bu program sayesinde sadece rıza kazanmıyor, büyük paralar da kazanıyor.

Ancak Foucault'un güç hakkında söylediklerine geri dönecek olursak, bu popüler kültür ürününde aramız gereken tek güç ilişkisinin burjuvazi-işçi sınıfı arasındaki güç ilişkisi olmadığını görürüz. Çünkü eşitliğin olmadığı, yani bir hakim bir de boyun eğen tarafın olduğu her tür ilişkide bir güç ilişkisi vardır. Foucault diyor ki : "Güç aşağıdan gelir, yani, güç ilişkilerinin kökeninde yönetenler ve yönetilenler arasındaki zıt kutuplu, her şeyi içine alan ve genel bir matriks olarak hizmet eden bir zıtlık yoktur- yukarıdan aşağıya uzanan ve küçük küçük topluluklara etki eden ve sonra da sosyal yapının en derinlerine inen böyle bir zıt iki kutupluluk durumu söz konusu değildir."

Dolayısıyla bu tür popüler kültür ürünlerinde, tepeden inme bir güç gösterisi, herşeye hakim bir güçlü sınıf ve onun yönlendirmesiyle oluşan anlamlar zinciri değil, aynı gücün toplumun derinliklerinden, küçük küçük ilişkilerinden gelip yine de bu güce nasıl hizmet ettiklerinin izini sürmek gerekir. Aile, kadın-erkek ilişkisi ya da gelin-kayınvalide ilişkisi bu programın oluşturduğu bir tür laboratuvar ortamında alttan gelen, toplumun her hücrelerine sızan ve geneline hakim olan gücü açığa çıkarıyor.

Anneler ve oğullar arasındaki ilişkiye baktığımızda, kapitalizme en uygun güç ilişkisi karşımıza çıkıyor. Programdan çok sıkılan ya da gerçek aşkı burada bulamayacağını düşünmeye başlayan oğul, annenin baskısı ile hemen doğru yola getiriliyor. Sistemi eleştirmek, ona isyan etmek, programın kurallarına uymamak kesinlikle söz konusu değil. Böyle bir durumda hiçbir başka güce gerek kalmadan, hemen aile içerisinde, gerek baskıyla gerekse tatlı sözlerle rıza oluşturulma yöntemiyle, isyancı oğul hemen düzgün işlemesi gereken kuralların tekrar içine çekiliyor.

Anneler hafif bunalım belirtileri vermeye başlayınca (çoğunun yaşlı insanlar olmasından kaynaklanan kavga anında tansiyonlarının yükselmesi gibi -28 Ocak 2005' de yayınlanan gündüz özetlerinde Müjgan Hanım'ın tansiyonu yükseldiği için yataklara düştüğünü görüyoruz), oğul annesini o kızı çok sevdiğine ve programdan ayrılmasının onun mutsuzluğunun sebebi olacağına ikna ederek oyunun işlemlerini sağlıyor.

Yeterince atak olmayan, kızların gönüllerini fethetmekte başarılı olamayan oğul yine anne tarafından uyarılıyor. Açık göz olması, rakiplerine nefes aldirmaması, gönlünü çaldığı kızı kimselere kaptırmaması konusunda annesinden tavsiyeler alıyor. Kapitalizmin atak ol, kimseye acıma, başarıya kilitlen ve önüne çıkan bütün engelleri yık kuralları aile içerisinde önce annenin oğluna tavsiyeleriyle sonra oğulun anneyi kurallara çekmek için uyarılarıyla, kuralların dışarıdan bir güç tarafından hatırlatılmasına gerek kalmadan yerleştiriliyor. Toplumda çocuklarının sistem içinde ezilmesini istemeyen anne babalar zaten kapitalizmin kurallarını çocuklarına okuldan önce öğretmeye başlıyorlar.

Kadın-erkek ilişkilerine baktığımızda da yine, çok özel olması gereken bir gönül ilişkisinde bile kapitalizmin kurallarının işlediğini görüyoruz. Gelin adayları, pazarlık kızıştırmada, kendilerini en pahalıya satmada başarılı olmaya çalışıyorlar. Hem seyircilerin oyları hem de damatların tercihleriyle işleyen sistemde, o evde daha uzun süre kalabilmek için onların da gerçekten çok acımasız, iki yüzlü, az duygulu ve ezip geçen kişiliklere sahip olmaları gerekiyor. Yine 28 Ocak 2005' de yayınlanan özetlerde gelin adaylarından Billur, damat adayını evdeki başka bir kızla yaklaştığı için suçluyor. Damadın o kızla çok yakın bir şekilde dans ettiğini,

ve bu durumu da ona evdeki başka bir kızın haber verdiğini söylüyor. Daha sonra bu durum, iki sevgili arasında olabilecek sıradan bir kıskançlık olayından sapıp, bunu Billur'a kimin söylediğine odaklanıyor. Hem damatla dans eden gelin adayı, hem de bunu haber veren aday sorguya çekiliyor, suçlanıyor. Ama asıl başarısız ilişki yürüten Billur ve damadı bütün bunlardan kendilerini sıyrıp, herkesin düşman olduğu inancına sarılıp ilişkilerini devam ettiriyorlar. Yarışmacılar oyun aşklarını, etraflarındaki insanlara zarar vererek, onları mutsuzlaştırarak yaşıyorlar. Kapitalist toplumlarda olmak zorunda olduğu gibi... Herkes aynı anda mutlu olamaz. Çünkü çoğu kişinin mutluluğu herşeye aynı anda sahip olmaktan geçer. Toplumda bir kişi mutlu olduğunda aynı anda birçok kişi mutsuz olur. Çünkü diğerlerine mutlu olunacak hiçbir şey kalmamıştır. Dolayısıyla bu evde de sadece bir kadın, bir erkek, bir de kayınvalide mutlu olacaktır. Kazananlar bütün altınları, hediyeleri alıp götürecektir; diğerleri ise aylardır çektikleri acılarla, buhranlarla, hayal kırıklıklarıyla evlerine yollanacaklardır.

Toplumdaki en özel, ne üretim ilişkileriyle ne devletle ne de egemen sınıfla hiçbir alakası yokmuş gibi görünen tamamen kişisel sandığımız ilişkiler de bile var olan burjuvazi ve işçi sınıfı arasındaki güç ilişkisi, programın oluşturduğu küçük toplum örneğinde görülebiliyor. Ancak toplumda var olan tek güç ilişkisi burjuvazi ve işçi sınıfı arasındaki güç ilişkisi değil. Fiske'ye göre, "Popüler kültür, boyun eğme koşulları altında üretilir." Yani popüler kültürün ortaya çıktığı yerde, bir baskın güç bir de ezilen güç her zaman vardır. "Fakat sınıf farklılığı, toplumdaki tek baskı kurma-boyun eğme eksenidir; sınıflar içerisinde bir çok farklı insan oluşumu vardır." (Fiske, "Commodities and Culture") Fiske, popüler kültürün sadece işçi sınıfına ait, onun için var olan bir olgu olduğuna katılmıyor. Kültürel uygulamaların, ezilenler arasında kurulan bağlılıklara özgü olduğunu düşünüyor. Diyor ki:

"Hangi sınıftan olurlarsa olsunlar kadınlar, Bourdieu'nun (Bourdieu, popüler kültürün işçi sınıfına özgü olduğunu düşünen bir yazar) işçi sınıfı kültürünün bir göstergesi olarak belirttiği şekilde pembe dizilere ilgi gösterebiliyor ve gösteriyorlar da, fakat bu durum ezilenlerin kültürüne ya da popüler kültüre atıfta bulunmak için genelleştirilebilir... Kadınların zevkleri ve işçi sınıfının zevkleri birbirine benziyor; ancak bunun sebebi kadınların işçi sınıfından olması ya da işçi sınıfının kadınsı olması değil; bunun sebebi, her ikisinin de gücü elinden alınmış sınıf olması ve böylelikle de kendileri ile popüler kültür uygulamaları arasında kolayca bir bağ kurabilmeleri." (47)

Ataerkil toplumumuzda kadınların gücü elinden alınan sınıf, erkeklerin ise baskın güç olduğunu göz önüne aldığımızda kadın erkek arasındaki güç oyununun popüler kültür ürünlerine sızması kaçınılmazdır. Çünkü popüler kültür

toplumdaki güç ilişkilerinin tam içindedir. *Size Anne Diyebilir miyim?*'deki gelin adaylarının bütün hakları ellerinden alınmış. Kendilerini beğendirmekle yükümlü oldukları, damat adaylarının gözü kulağı konumundaki kayınvalideler ile aynı evde yaşamak zorundalar. Televizyonlarının başındaki ataerkil düzenin öğretileriyle yetiştirilmiş milyonlarca kadın da birer fahri kayınvalide kimliğinde gelin adaylarını kontrol altında tutuyorlar.

Gelin adayı Seval'in kayınvalidesi Günay Hanım, özetlerden birinde Seval'i tehdit ediyor. "Ben sana bunu yapmayacaksın demedim mi" diyor. Gelinlere yapmaları ve yapmamaları gereken şeyler söyleniyor. Hakını aramaya çalışan gelin adayı ise, hem evin içinde toylukla, ne yaptığını bilmemekle suçlanıp bir kenara atılıyor; hem de seyircilerden büyüklerine karşı gelen kural tanımaz gelin olarak azar işitiyor, sindiriliyor. İsyancı gelinler, münasip eşlerini evlerinde oturup bekleyen genç kızlara ibret olarak cezalandırılıyor.

Erkeklerin gelin ile ya da hatta kendi anneleri ile karşılaşılacağına çok baskın bir gücü var. Herşey erkeğe soruluyor, bir sorun varsa onun çözmesi bekleniyor, güç sahibi erkek olduğu için hem erkeğin annesi hem de gelin adayı onu kendi yanına çekmeye çalışıyor; tatlı dille kandırıp ondaki gücün bir kısmını kendi çıkarları için kullanmaya çalışıyorlar. Damatların gelin-kayınvalide evini olağan ziyaretlerinden birinde, evde çok büyük bir kavga çıkıyor. Bütün gelinler bütün kaynaklar birbirine bağrırmaya başlıyor. Ancak damatlardan biri "Yeter be!" diye bağırıp bu kadın çılgınlığına bir son veriyor. Bütün kadınlar (gelinler, kaynaklar) babalarından azar itmiş çocuklar gibi susup bir kenara çekiliyor.

Kadın-erkek arasındaki gönül ilişkilerinde hep erkeklerin öncü olması bekleniyor. Gelinlerini erkekler seçiyor, sonra beğendikleri kızlara yaklaşıyorlar. Kızların genellikle tek yükümlülükleri, olabildiğince güzel görünmeye çalışıp erkeklerin onlara yaklaşmasını beklemek. Aşkını ilan edebilen bir kız hafiflikle suçlanıyor, ve ne erkeklerin ne de onların annelerinin onayını alabiliyor.

Gelin adaylarının toplumda kadınlara biçilmiş geleneksel rollere itirazları yok gibi görünüyor. Ataerkil düzende kadınları başarıya götüren yolun bu rollere uymak olduğu konusunda onlarda rıza oluşturulmuş durumda. Evdeki gelin adaylarından biri boş vakitlerinde örgü örüyor. Toplumsal sorunlardan asla bahsetmiyorlar. Evlenme yaşı gelmiş kızlardan beklendiği üzere, kız arkadaşlarıyla oturup diğer kızların dedikosunu yapmak ya da çıktıkları çocukla bir önceki buluşmada ne yaptıklarını anlatmak, bu buluşmalarla ilgili kafalarına takılan şeyleri diğer kızların tartışmasına açmak onların en sevdiği vakit geçirme faaliyetleri.

Cinsellik konusunda da çekingen roller üstlenmelerinin, oy ve onay toplama açısından işlerine yarayacağına bilincindedir. Türkiye'de

kadın-erkek arasındaki cinsel ilişkide de aynı baskın güç ve ona boyun eğen taraf ilişkisinin izlerini görmek mümkün. Şahika Yüksel, "Cinsellik İdeolojisi: Dün ve Bugün" adlı yazısında şunları söylüyor:

"İki cins, hayata, birbirlerine ve cinselliğe ayrı ayrı hazırlanır. Çocuklar ayrı iki dünya içinde, farklı normlara ve kalıp yargılara göre büyütülür, kadınlık ve erkeklikle ilgili çelişkileri tartışmak için aynı çatılar altında (aile yuvaları) yolları ayrılış sürecine bakalım. Cinslerden biri, erkek olan taraf, amaca, başarmaya, duygusal yönden açık vermemeye yönelik eğitilirken, kadınların kurgusu (onlar tek başına bir şey başaramayacağına göre) olayın sürecine yönelik olmalıdır. İyi bir genç kızın 'romantik' duygularla boyanmış ve fizik yakınlığa yabancı hayalleri vardır; gerçekleşmesi pek olanaklı olmayan beklentileri idealize edilir. Cinselliğinden, bedeninden ve arzularından uzak tutularak, onlar bastırılarak büyütülür kadın. Sonra beyaz atlı prensi gelip ondan adını alıp kendininkine eklendiğinde, yani evlendiğinde ve meşru yoldan sevişmesi gerektiğinde gafil avlanır, bu arada kimliğini de kaptıracağından habersizdir..." (Türkiye'de Kadın Olgusu, 118)

Evin içerisinde erkekler kızlara daha rahat dokunuyorlar. Rahatça cinsel imalarda bulunabiliyorlar. Kızlar ise geleneksel ataerkil Türk aile yapısına uygun hareket etmek zorunda olduklarını biliyorlar. Gelin adaylarından biri, dosta düşmana namusunu ispatlamak istermiş gibi, "Annemler beni buraya yollarken şartlar koydular. Şu yatağın üzerinde erkeklerle konuşmayacağıma söz verdim" diyor. Gelin adayları özellikle de ne kadar namus düşkününü ailelerden geldiklerini övünerek kameralara anlatıyorlar. Kadının cinsel açıdan kısıtlanması, kadınlarca doğru olarak kabul ediliyor ve ataerkil düzende bir kadının kabul görmesi için uyması gereken bir kural olarak annelerden kızlarına aktarılıyor.

Evde diğer kadınlara oranla daha güçlü gibi görünen kayınvalideler de aslında bu güçlerini yine erkeklerden alıyorlar. Ataerkil toplumlarda evlenirken kadından alınıp eşine verilen birey olma yetisi, kadın, erkek çocuk doğurduğu takdirde ona iade ediliyor; ancak geri verilen bu gücün ataerkil düzenin savunulması adına kullanılması şartıyla. Ferhunde Özbay, "Kadının Statüsü ve Doğurganlık" adlı yazısında toplumumuzda kadının toplum içerisindeki yerinin yükselmesi ile çocuk doğurması arasındaki ilişkiyi şöyle açıklıyor:

"Erkek egemen normların geçerli olduğu toplumlarda kadınların toplumda var olma nedeni çocuk doğurma kapasitelerine indirgenmiştir. Örneğin birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de kadın ve anne sözcükleri eş anlamda kullanılabilir. Böyle bir kültürel yapıda bir kadın için çocuksuz olmak son derece statü düşürücüdür; çocuksuz kadın ya evde kalmıştır ya

da kısır. Her iki deyim de kadını aşağılamak için kullanılır."

Ancak kadının gücünü geri alma savaşı, sadece çocuk doğurmayı başararak bitmiyor. Doğan çocuğun cinsiyeti de, kadının *Size Anne Diyebilir miyim?* evindeki kayınvalide adayları kadar mağrur dolaşabilmesi açısından önemli. Ferhunde Özbay yazısına şöyle devam ediyor:

"Toplumsal olarak doğurganlığın kadının statüsünü artırması için doğan çocuğun cinsiyeti de önemlidir. Hiç erkek çocuk doğurmuş bir kadın, baba soyunun devamını sağlayamadığı gerekçesi ile saygınlığını yitirebilir. Evlenip, çocuk doğurmuş, hele erkek çocuğu olan kadınlar, toplumsal olarak ödüllendirilir; evli olmayan ve çocuksuz kadınlara göre daha fazla saygı görürler. Yasal ve toplumsal normlar annelik ve aile ile ilgili sorunlarda evli anneleri diğer kadınlara göre daha fazla korur." (118)

Programda karşımıza çıkan kayınvalide adayları, gelin adaylarını azarlayabiliyor, sık sık eleştiriyor, tehdit ediyor ve onları uygun birer gelin haline getirmek için kişilik hakları üzerinde canları istediğince oynayabiliyorlar. Bütün bunların ardından ise gelinlerin tam bir itaat örneği göstererek gelip ellerini öpmeleri bekleniyor. Bir zamanlar, daha erkek çocuk sahibi değillerken üzerlerinde oynanan erkek egemen toplumun güç oyunlarını gelinleri üzerinde devam ettirmek ister gibiler.

Peki bu popüler kültür ürününün barındırdığı tüm bu güç oyunları, ezilen sınıfların rızasını oluşturmaya yönelik sunulan bu yaşam biçimleri, ezilen hedef kitlelerin gerçekten onayını alıyor mu? Yoksa popüler kültür ürünü hangi niyetle üretilmiş olursa olsun, onun toplum içinde yarattığı etki, onu tüketenlerin bu ürünü nasıl anlamlandırdığına mı kalmış?

Erkan Yüksel, *Medya ve Kültür* adlı kitabında Bernard Cohen'in bir sözüne yer vermiş. Bernard Cohen diyor ki: "Medya ne düşüneceğimizi söylemekte başarılı olmayabilir, fakat ne hakkında düşüneceğimizi söylemekte fevkalade başarılıdır." (105) Bu açıdan *Size Anne Diyebilir miyim?* milyonlarca kişiyi (çoğu kadın olmak üzere) televizyon başına oturtmuş; çok yüksek izlenme oranları yakalayıp iyi karlar bırakmış; haber programlarına, yarattığı ilginç kişiliklerle ve olaylarla konu olmuş; kadınların ev toplantılarında ya da kahvehanelerde konuşulmuş; dolayısıyla gerçek anlamda bir gündem belirlemiş olabilir. Ama asıl nokta şu, bu program gerçekten de hedeflendiği gibi baskın güç-ezilen güç arasındaki güç oyununda baskın tarafa hizmet ediyor mu?

Michel Foucault'a göre "Gücün olduğu her yerde direnç de vardır, buna rağmen bu direnç egemen gücün dışından bir yerden gelmez. Şöyle söylemek doğru olur mu, bir kişi her zaman gücün içerisinde, güçten kaçış yoktur, gücün olduğu yerde onun dışında kalmaktan bahsedilemez, çünkü birey her şekilde bu yasaya tabidir? Ya da şöyle söylemek, tarih mantığı, güç de tarihi aldatıp

yenmiştir ve ortada hep bir kazanan vardır? Bunları söylersek, güç ilişkilerinin birbiri içine sıkıca geçmiş özelliğini iyi anlamamış oluruz. Güç ilişkilerinin varlığı, birçok noktadan gelen direnişlere bağlıdır: bunlar güç ilişkilerinde, düşman, hedef, destek ya da kulp görevini üstlenirler. Bu direnç noktaları, güç ağının her yerinde vardır. Dolayısıyla da büyük bir İtiraz'ın gerçekleştiği tek bir yerden, bir isyan ruhundan, bütün ayaklanmaların kaynağından, ya da saf bir devrim yarasından bahsedilemez." ("Metod")

Yani egemen güçlere karşı direniş, etkileri somut bir şekilde gözlemlenebilecek toplu bir eylem değildir. Gücün bizerettiği her yargıya biz de direniriz. Popüler kültür karşıtlarının düşündüğü gibi, popüler kültür egemen sınıfların nükleer silahı, alt sınıflar ise popüler kültür baskısına maruz kalan çaresiz yığınlar değildir. Her ürüne anında bir direniş gösterilir. Popüler kültür ürününün oluşturduğu anlamlar da, zaten güç sahibi sınıfın amacı ile ona gösterilen direnişin bir bileşkesidir.

Endüstrileşmiş toplumlarda iş dağılımı profesyonelce yapılır. Bir endüstri sektörü olarak görülen popüler kültür de bu profesyonel iş dağılımından nasibini alır. Hiç kimse artık kendi ekmeğini kendisi yapmadığı, kendi ineğini kendisi yetiştirmediği gibi kendi kültür ürününü de kendisi oluşturmaz. Bu yüzden de popüler müzik dinlemek ya da pembe dizi izlemek ezilen sınıfın güce sessiz boyun eğişi olarak değil; As de Certeau'nun teşhis ettiği gibi "insanların elindekilerle idare etmesi" olarak değerlendirilmelidir" ki insanların elindekiler de kültür (ve diğer sanayilerin) ürünleridir. (Fiske, 35)

Fiske bu görüşe şunu ekliyor : "Popüler kültürün yaratıcılığı, sanayi ürünlerinde olduğu gibi daha çok malın üretim aşamasında yatmaz. İnsanların ortaya çıkardığı sanat burada, "idare edebilme" sanatıdır. Günlük hayatın kültürü, kapitalizmin sağladığı kaynakların yaratıcı, ayırt edici kullanımında yatar." (Fiske, 41)

İnsanlar popüler kültürü tüketiyorlar; ve bunu başka çareleri olmadığı için yapıyorlar. Ama bu tüketime kendi anlamlarını yüklemeyi ihmal etmiyorlar ve gerilla taktikleriyle sürekli olarak egemen güçlerin popüler kültür ürünlerinde direttikleri yargılara direniyorlar. İnsanların popüler kültüre direnişi De Certeau'nun tarifıyla Fiske'in kitabında şu şekilde ifade ediliyor:

"De Certeau bu çekişmeyi açıklamak için askeri bir benzetme kullanıyor; güçlünün devasa, iyi organize olmuş kuvvetleriyle donatılmış stratejisinin güçsüzün hızlı gerilla taktikleriyle karşılaştığını söylüyor. Bu taktikler, güçlünün kuvvetlerindeki zayıf noktaları gözüne kestirmeyi ve gerilla savaşçıları olarak işgalci orduyu sürekli tacizlerle rahatsız etmeyi içeriyor. Gerilla taktikleri güçsüzün sanatıdır: Güçlüye asla açık savaş meydanında meydan okumazlar; çünkü bu yenilgiye davetiye çıkarmak olacaktır. Bunun aksine, güçlünün hakim

olduğu sosyal düzen içerisinde ve bu düzene karşı kendi konumlarını sağlamlaştırmaya çalışırlar." (Fiske, 19)

Size Anne Diyebilir miyim? evinde olup bitenlerden bölümler gösterildiği ve sonra da stüdyodaki seyircilerin fikirlerinin alındığı *Sabah Sabah Seda Sayan* adlı programda, izleyicilerin direniş için kullandıkları gerilla taktikleri gözden kaçmıyor. Programı telefonla arayan seyircilerin çoğunun derdi, Günay Hanım ile gelin adayı arasında geçenler hakkında yorum yapmak değil; Seda Sayan'ın telefonla arayanlara verdiği hediyeleri kapmak. Programı arayan orta yaş üstü kadınlardan birine Seda Sayan kaç çocuğu olduğunu soruyor. Kadın da üç kızı olduğunu, bunlardan birinin evli birinin de evlenmek üzere olduğunu söylüyor. Seda Sayan arayan izleyicinin toplumsal konumu itibari ile konuya yakın olduğunu düşünmüş olacak ki "Siz de bir kayınvalidesiniz. Gelininiz ya da damadınız size şunları söyleseydi ne yapardınız" gibi sorular sorup izleyiciyi bu karmaşanın içine çekmeye çalışıyor. İzleyici ise, soruya cevap vermekten ziyade, "benim de kızım var, evlenecek Mayıs'ta inşallah" diyerek Seda Sayan'ın kızına vermesini istediği çeyizlik hediyeleri bir an önce toplayıp gitmek derdinde. Orta yaşlı, kendi halinde bir ev hanımı, Seda Sayan'ın oyununa gelmeyip vur-kaç tekniğiyle ve hatta güçlünün silahıyla güçlüyü vuruyor.

Bir başka direniş de stüdyodaki yine kadın seyircilerden birinden geliyor. Evde gelişen bir başka olay üzerine yorumlarını belirtmek üzere mikrofonu ele geçiriyor. Önce apar topar olay hakkındaki fazla da önemsemediği yorumlarını veriyor; hemen sonra hazır mikrofon elindeyken Almanya'daki yakınlarına selam göndermeye başlıyor.

Görüldüğü üzere boyun eğiyormuş gibi görünen sınıfın gerilla savaşçıları popüler kültürün her açığını yakalamak da oldukça ustalaşmışlar. Bir başka izleyici de programın kurallarına göre oynayarak ve hiç de tepki toplamadan programın ahlakını eleştiriyor. "Gelin adaylarından birinin davranışını eleştirirken, sokakta biri bana böyle bir şey yapsa çok kızarım. Bunlar da sokakta olup bitiyor zaten, herkesin gözü önünde" diyor. Durup baktığımızda, *Size Anne Diyebilir miyim?* programının da Seda Sayan'ın şovunun da artık egemen sınıfların ideoloji direktmesi ortamı olmaktan çıkıp, gerilla savaşçısı ev hanımlarının zeki, sinsisi, küçük saldırılarıyla ele geçirdikleri yayınlar haline geldiğini görüyorsunuz.

Popüler kültür, işçi sınıfının, kadınların ya da gençliğin çaresizce altında ezildiği bir egemen güç ordusu değil. Belki bir ordu ama, bu ordu mutlak güç sahibi değil. Sanayi toplumlarında insanlar popüler kültür ürünlerini satın alıyorlar, izliyorlar ve gönüllü olarak tüketiyorlar. Ama bu tüketimi tam da egemen güçlerin onlardan beklediği şekilde yapmıyorlar. *Size Anne Diyebilir miyim?*'i izleyen bir genç kız ataerki sistemin oğulları yücelten sistemine karşı çıkıyor. Stüdyodan kayınvalidelerden birine

sesini duyurmaya çalışıyor “O sizin oğlunuzsa, Selma da annesinin babasının biricik kızı!!!” Fiske, popüler kültürü nasıl canımızın istediği gibi anlamlandırıp kullandığımız konusunda şunları söylüyor:

“İki şeyin arasında durabilme sanatı’ popüler kültürün sanatıdır. Onların ürünlerini kendi amaçlarımız için kullanmak, üretim ve tüketim arasında durma sanatıdır; konuşmak, onların dil sistemi ile kendi somut deneyimimiz arasında durmaktır; yemek pişirmek, onların süper marketi ile kendi eşsiz yemeğimiz arasında durmaktır.”

Sonuç olarak popüler kültür ürünlerinin ne niyetle üretildiği, ne kadar iyi üretildiği, ne kadar yaratıcı olduğu ya da insanlarda nasıl tepkiler yaratmaya çalıştığı; bütün bunlar onun hedeflenen etkisini garantileyen şeyler değil. Popüler kültür ürününün etkisi, ancak ve ancak egemen gücün stratejisi kültür ürünü ile bunu tüketmesi beklenen alt sınıfların anlamlandırması bir araya geldiğinde ortaya çıkar. Bir ürüne karşı hiçbir organize direnişin olmaması; onun kabul gördüğü anlamına gelmez.

Çünkü direniş beklenmedik kişilerden beklenmedik zamanlarda gelir. Güçsüzün kendisine saygısını koruması açısından bu direniş çok önemlidir, ve er ya da geç gelir. *Size Anne Diyebilir miyim?* evinden bizim evlerimize yayılan egemen güçlerin rıza toplama kampanyaları, popüler kültürün gerçekleşme anında gereken tepkiyi alıyor. Çünkü gücün olduğu her yerde bir direniş var.

Kaynaklar

- Arat, N. (1992). *Türkiye’de kadın olgusu*. Ankara: Say.
- Fiske, J. (1989). *Understanding popular culture*. London, New York: Taylor and Francis Group.
- Andrea L. (1991). *Women watching television: Gender, class, and generation in the American television experience*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Yüksel, E. (2000). *Medya ve kültür: Medyanın gücü ve gündem belirleme çalışmaları*. Ankara: İletişim Yayınları.

Batıl İnançların Psikolojisi

İnci Ayhan, Ferhat Yazar

e137246@metu.edu.tr

ODTÜ, Psikoloji Bölümü

“Bir gün gelecek o günün insanları kendilerince bilinen şeylerin daha önce bilinmiyor olduğuna şaşacaklar” demişti Seneca bundan yüzyıllar önce. Gerçekten de özellikle 20. yüzyılda katmerlenerek artan bilimsel gelişmedeki hız; bırakın birkaç yüzyıl önceyi daha yirmi yıl önceki bilgilerin yetersizliği hakkında bile bizi şaşırtıyor; bu hızlı bilimsel gelişim dünyayla ve evrenle ilgili kavram sistemlerimizin sağlıklı ve gerçekçi olabilmesi için yeterli düzeyde bulgular edinilmesine ve yeni bilgiler üretilmesine en büyük katkıyı sağlıyor. Bizler, 21 yüzyıl insanlığı, atalarımızla karşılaştırıldığında artık çok daha fazla şey biliyoruz ve aşağıdaki metnin çerçevesinde konuşacak olursak artık “yere” daha sağlam basıyoruz. 500 yıl önce yaşayan insanlar televizyonu gördüklerinde muhtemelen şoka girecekler ve kumandanın fonksiyonunu anladıklarında muhtemelen şeytan işi olarak nitelendireceklerdi bu uzaktan kanal değiştirebilen aygıtı...

Gücünü salt meraktan alan bilim kısa bir süre içinde “Ay’a Seyahat”i, “Denizin Dibinde Yirmibin Fersah”ı gerçek kıldı. Artık insanoğlu neredeyse hiçbirşeye imkansız gözüyle bakmıyor. “Anlamlandırabilmenin” en önemli özelliğimiz olarak kabul edildiği günden beri insanlık çok büyük bir yol katetti. Başlangıçta aklın özgür kullanımıyla ateşlenen bu gelişme döngüsel olarak devam ediyor ve bugün “akıl” kavramını ve bilişsel süreçleri tartışabiliyoruz. Bu da insanoğlunun kendini ve korkularını anlayabilmesi ve kendi-kavramlaştırmasını (self-conceptualization) sağlıklı bir şekilde yapabilmesi için büyük bir katkı sağlıyor. Peki nasıl? Bu sorunun yanıtını, ilkel insanla günümüz insanını karşılaştırarak vermek oldukça yerinde olacak. Süreç ilk insanla başladığına göre önce onun dünyayı algılayışına bir göz atalım. İlk insan yeryüzüne geldiğinde kendisi için sonsuz bir karanlıktan ibaretti içinde yaşadığı sistem. Güneşin batışı ve doğuşu nasıl oluyor anlayamıyordu. Çevresini inceliyor, birçok şeye anlam veremiyor ve bunun sonucu olarak da korkuyordu. En kötüsü de karanlık basınca hissettiği delice korkuydu. Bu korku öyle sıradan bir korku da değildi. En temel korkularımızdan biri olan ölüm korkusunun tadını çok iyi biliyordu ve bundan kaçınmalıydı akıl sağlığı için en azından. Ve insanoğlu totemleri yarattı! Yüzyıllarca ağaçlara, ineklere, cinsel organlara ve daha birçok sembole taptı, onları kutsal hale getirdi. Çok tanrılı dinler ardından gelen tek tanrılı dinlerin 3-5 bin yıllık tarihi vardır ki bu dinler oldukça yeni sayılır. Birçok teolog karşı da çıksa günümüzde dinden sonra insanoğlunun varoluşsal korku ve endişelerini gideren temel araçlardan birisi de batıl inançlardır.

Günümüzde gerek beşeri, gerekse pozitif bilimlere ilham kaynağı olan Evrim Teorisi, canlıların yaşadıkları ortama daha iyi adapte olabilmeleri ve hayatta kalabilme olasılıklarını arttırabilmeleri amacıyla zaman içerisinde evrilerek değişime uğradıklarını savlar. Bu evrim süreci içerisinde, dış dünyanın temsilinin organizmada en başarılı ve doğru şekilde yapılabilmesi için duyu organlarının gitgide gelişmesi ve duyumun keskinleşmesi şüphesiz önemli bir yere sahiptir. Biyolojik olarak sürekli evrilerek çevreye uyumunu arttıran organizmanın görme, duyma, koklama, hissetme ve tatma duyuları giderek keskinleşecek, bu da karşılaşılabilecek tehlikeler hakkında öngöründe bulunma olasılığını arttıracaktır. Durumlar karşısında fikirler yürütme ve belleğinde bir takım semboller kullanarak işlem yapma yetisi evrimin son basamaklarında hayvanlara özgüdür. Hayatta kalabilmek için en güçlü silah olan bilişsel süreçler, işte bu “yakın ya da uzak geleceği bilme güdüsü”nü tatmin etmede organizmaya hizmet eder. Öğrenmenin dinamikleri hakkında pek çok deney yaparak alanda kendi büyük teorisini kuran ünlü Amerikalı psikolog Edward L. Thorndike(1874-1949) yaptığı bir deneyde deneklere çift kelimeler verir ve onlardan bunları rahatça dinleyip, içlerinden tekrar etmek için uğraşmalarını söyler. Daha sonra, bu kelime çiftleri onlara dikte ettirilerek yazdırılır. Deneklere sorulduğunda, birçoğu bu kelime çiftlerini yazarken içlerinden tekrar etmek için sıradaki kelimeyi tahmin etmeye çalıştığını itiraf eder. Bu deney, insanların maruz bırakıldıkları uyarıcılar üzerinde dikkatlerini yoğunlaştırarak onları öğrenmeye ve daha sonra onlar hakkında sınınamayacakları konusunda yönergeler alsalar bile, onları tatmin edebilmek için performans göstermeye eğilimli olduklarını ortaya koymaktadır. Her güdü, tatmin edilmediğinde organizmaya psikolojik ya da fizyolojik olarak bir şekilde zarar verir. Organizma, kendisini bu zarardan koruyabilmek için savunmaya geçecek ve belli mekanizmaları devreye sokacaktır. “Savunma Mekanizmaları” olarak adlandırılan bu istemsiz davranışlar günlük hayat içerisinde farkında olmaksızın kendini herhangi bir anda gösterebilir. Örneğin birine acı veren bir hatıranın, bilinçaltına bastırılarak unutulması, bu hatıranın her seferinde canlandırılarak psikolojik dengeleri bozacak şekilde tekrar tekrar yaşanılmasını engeller. Organizmanın sağlıklı bir şekilde yaşamına devam edebilmesi için bu mekanizmaları geliştirmesi gereklidir. Tüm bunlar göz önüne alındığında, eğitim ve bilimin yaygınlaşmasıyla sayılarında ve etkinliklerinde düşüş görülen hurafelerin de, bilgi noksanlığında olayların bir takım doğaüstü güçlerle açıklanarak

geleceği merak etme ve tahmin etme güdüsünün tatmin edilmeye çalışılması olabileceği gündeme gelebilir. Daha açık şekliyle bu, hurafelerin bir tür savunma mekanizması olarak iş görme olasılığıdır. Ancak konu hakkında henüz net bir bulgu yoktur.

Söz konusu bir güdü olan böylesi ilkel ve temel bir mekanizma iken, sadece evrimin son basamaklarındaki gelişmiş hayvanlara özgü bilişsel süreçleri, hurafelerin nasıl doğduğu ve sönmeye uğramadığı konularında tek sorumlu olarak tutmak pek de doğru değildir. Bu soruların yanıtlarını ararken daha basit ve ilkel, ancak çok da temel olan "koşullanma" mekanizmalarına da referans vermek, olayı aydınlatmada büyük paya sahip olabilir. Peki "koşullanma" ile kastettiğimiz süreçler neleri kapsar? İşte bu noktada, Pavlov'un köpekler üzerindeki çalışmaları sonrasında ortaya koyduğu "klasik koşullanma" ile Skinner'in güvercinlerle çalıştığı "edimsel koşullanma"yı konu başlığı olarak incelemeye almak gerekmektedir. Klasik koşullanma organizmanın güdüselleştirilerek koşulsuz pekiştirece vereceği tepkilerin aynısını, istem dışı koşullu uyarılara da vermeyi nasıl öğrendiğini açıklar. Ancak elbette istem dışı her refleksi, klasik koşullanma yoluyla öğrenilmiş bir davranış değildir. Mesela göze ışık geldiğinde göz bebeğinin daralması gibi hayati önem taşıyan refleksler salt biyolojik süreçlerdir. Klasik koşullanma da benzer şekilde - en azından edimsel koşullanma ile karşılaştırıldığında- görece tüm düşünsel süreçlerden uzak, mekanik bir mekanizmadır. Örneğin, bir yemeğin tadı, organizmada tükürük salgısını koşulsuzca istem dışı nasıl tetikliyorsa, organizmanın sürekli tadıyla beraber olarak deneyimlediği yemeğin görüntüsü de, bir süre sonra onu tükürük salgısı üretmeye koşullayacaktır. Böylesi bir klasik koşullanma tüm düşünme süreçlerinden uzak, mekanik bir mekanizmadır. Biri nötr, diğeri ise koşulsuz olan iki dış uyaran arasında kurulan ve salt zamansal olarak aynı anda varolmalarına dayanan bağ sayesinde nötr uyarıcı, koşullu hale gelerek organizmada koşulsuz uyarıcının uyandırdığı tepkinin az şiddette olanını uyandırmaya başlayacaktır. Nötr ve koşulsuz uyarıcı arasında böylesi bir bağlantının kurulabilmesi için salt zamansal ortaklık yeterli olmaz. Zamansal açıdan birbirine yakın olarak varlık gösteren bu uyarıların birbirlerini takip sırası da oldukça önemlidir. Eğer ki organizma tarafından bir ödül olarak görülen koşulsuz uyarıcı, (ki bu örneğin bir yiyecek maddesi ya da cinsel temas olabilir), nötr uyarıcıdan önce sunulursa, aradaki bağlantı kurulmaz. Çünkü organizmanın nötr uyarıcıya dikkatini yoğunlaştırma gerekçesi kalmayacaktır. Bu nedenle öğrenmenin gerçekleşebilmesi için nötr uyarıcı, koşulsuz uyarıcıdan daha önce gelmelidir. Koşullanma mekanizmaları, öğrenme teorilerinde çok büyük bir yere sahiptir. Edimsel koşullanma ise görece daha karmaşıktır ve istemli olarak yönetilen kas hareketlerini kapsar. Organizma, bu koşullanmada çevredeki uyarılarınla bu uyarılara

verdiği istemli yanıtların doğurduğu sonuçlar arasındaki bağlantıyı öğrenecektir. Organizmayı çevreye belli yanıtlar vermeye koşullayan dört ana etken vardır.

- 1) Olumlu Pekiştireç: Duruma dahil edildiğinde, davranışın kazanılıp güç kazanmasını sağlar. Örneğin bir çocuk her ağladığında çikolata olumlu pekiştireciyle ödüllendirilirse, ağlama davranışı güçlendirilmiş olur.
- 2) Olumsuz Pekiştireç: Organizma beklenen tepkiyi gösterdiğinde durumdan çekilmesiyle davranış güçlendiren uyarılardır. Örneğin bir köpek zıplamadığı sürece ona elektrik vermek, zıpladığı anda ise elektriği kesmek köpekte zıplama davranışını geliştirecektir.
- 3) Ceza: Organizmanın tekrarladığı istenmeyen bir davranışın manipüle edilmesi amacıyla, ortamdan organizmanın ihtiyaç duyduğu bir şeyi kaldırma ya da organizmaya hoş olmayan bir uyarıcı sunma olarak tanımlanmıştır. Örneğin dolaptan kurabiye çalan bir çocuğa tokat atılması gibi.

Öyleyse, edimsel koşullanmalarda, organizmanın davranışlarını belirleyen, dış uyarılara karşı verdiği yanıtların ne şekilde bir tepkiyle karşılık bulduğudur. Çevre ve organizma karşılıklı bir etkileşim içindedir ve organizma, bu etkileşim sırasında hayatta kalmayı öğrenir. Olaylar sırasında kurduğu bağıntılar kimi zaman gerçek ve somut verilere dayanırken, organizma kimi zamansa yanlış yorumlamalarda bulunarak gerçekte olmayan bir bağıntıyı varsayabilir. Tıpkı batıl inançların ardında yatan yanlışlıklarda olduğu gibi...

Batıl inanç tam olarak nedir konusu çok tartışmalı ve açıkçası bu konuda çalışan bir araştırmacı için de zaman zaman tanımı yapılmakta zorlanılan bir kavram. Ancak bu konuda erken psikoloji literatürüne şöyle bir göz atarsak temel olarak birkaç tanım yapılmış olduğunu görürüz. Warren tarafından 1934'te yapılan tanımda, "bilimsel açıdan yanlışlığı ispatlanmış olsa bile doğadaki olayları doğüstü güçlere maletme eğilimi" olarak tanımlanan batıl inanç söz öbeği, Maller ve Lundeen (1933) tarafından da "birbiriyle sebep-sonuç ilişkisi olmayan fenomenler ve nesnelere arasında böyle bir ilişkinin varlığını iddia etmek" olarak tanımlanmıştır. Sözlük tanımı için Oxford İngilizce Sözlüğü baktığımızda bilimsel ve kültürel bir ortak kabul olmadan ortaya çıkan irrasyonel ve belirsiz bir yapıdan bahsedildiğini görüyoruz. Yine aynı sözlükte, batıl inançların dinsel boyutlarından da bahsediliyor ve mesela "dinle bağlantılı, bilinmeyen, gizemli ya da düşsel şeylerden korku olarak tanımlanıyor" (Oxford İngilizce Sözlük). Psikolojik süreçler ve doğanın içinde yaşam mücadelesi vermeye programlanmış bilişsel mekanizmalar göz

önüne alınırsa, insanın hiçbir dayanak olmaksızın, körü körüne bağlanamayacağı, bu inancın ardında yatan bir varsayımın, organizmanın kendi kendine yarattığı bir önermenin olacağı gerçeği netlik kazanır. Zira bilişin duygu organları yoluyla gerçek dünyaya ilişkin bilgi topladıktan sonra algısal süreçlerde bu bilgiyi yorumlaması ve bilginin organizmadaki temsili, bilimsel yöntemle büyük benzerlik gösterir. Bilimin yöntemi; bilgiyi toplama, yorumlama, bir önerme ortaya koyma, bu önermeyi deney yoluyla sınama aşamalarını içerir. Hurafelerde de insanlar dış dünyadan bir takım uyarıları duyumsarlar, bu duyuları dış dünyaya ait bilgi dağarcıklarını devreye katarak kendi önermeleriyle algılarlar ve bir varsayımla yola çıkarlar. Ancak fark şudur ki, hurafelerde organizma tarafından aralarında bir bağıntı olduğu varsayılan elemanlar, gerçekte birbirinden bağımsızdırlar. İnsanlar geleceği bilme ve kontrol altına alma güdülerini, uyarılar arası yanlış bağlantılar kurarak tatmin ederken; gerçekte var olmayan, “boş” inançlar “yaratma” yanılığına düşerler. Zaman içerisinde de, bu inançları “öğrenip” onlara gitgide daha fazla kapılırlar. Öğrenmenin gerçekleşebilmesi için ilk koşul motivasyondur. Organizma, çeşitli uyarılar arasında bir bağıntı kurmak ve daha sonra davranış ya da düşüncelerini buna göre değiştirmek ya da yeni davranış ve düşünceler edinmek için fizyolojik bir ihtiyaç ya da fizyolojik bir ihtiyaçla ilişkilendirilmiş ikincil bir ihtiyaç duymalıdır. Bu motivasyon öğrenme deneylerinde, denek olacak farelerin deneylerden önce bir hafta boyunca serbest bırakıldıklarında, sahip oldukları kilonun % 75'ine inene kadar aç bırakılmalarıyla sağlanır. İşte benzer nedenlerdir ki; çoğu hurafenin ardında da kaygı, tehlike, üzüntü veren bir durum yatar. Örneğin yağmur duasına inanan bir kabile açlık tehlikesi içindedir ve bir şekilde bu tehlikeyle başa çıkabilmenin gücünün, kabilenin geleceğinin kontrolünün ellerinde olduğuna inama ihtiyacıdadır. Belli bir motivasyon ve kaygı seviyesine ulaşmış olan organizma, doğal olarak dış dünyadaki uyarılara karşı daha hassas olacaktır. Eğer bilişsel işleyiş, belli bağıntılar kurmaya dayalıysa ve durumları organizma doğru ya da yanlış birtakım önermeler kurarak algılıyorsa, hurafelerin oluşumu da benzer bir nitelik taşımalıdır. Bu çıkarımı destekler şekilde, hurafelerin değişik oluşum biçimleri olduğu görülmektedir. İlki, “Benzerlikler Kuralı”na dayanır. (Law of Similarity). Bu kurala dayanan hurafelerde, istenilen herhangi bir etkinin, onu taklit ederek yaratılabileceğine inanılır. Daha açık şekliyle, birbirine benzeyen uyarıların aynı olduğunu var sayma yanılığısıdır. Sevilmeyen ve düşman olarak görülen birinin bezden, tahtadan ya da herhangi başka bir malzemedan benzerini yaparak, ona bu yapma bebek üzerinden zarar verilebileceğine inanmak böylesi bir yanlış inancın en bilinen örneğidir. Bu, organizmanın içine düştüğü tipik bir “uyarıcı genellemesi” yanılığısı olarak algılanabilir. Uyarıcı genellemesi, bir

organizmanın davranımı belli bir uyarıcı mevcutken pekiştirildikten sonra, davranım sıklığının benzer başka uyarıcılar mevcutken de artmasıdır. Basit bir örnekle açıklamak gerekirse, beyaz bir köpek tarafından ısırılan bir çocuk, yalnızca köpeklere karşı fobi geliştirmiş bile olsa, beyaz bir kedi gördüğünde de köpek gördüğünde duyacağı anksiyetenin aynısını deneyimleyebilir. Hayat tecrübeleri sırasında, birine saldırdığında onun zarar gördüğünü edimsel koşullanma yoluyla öğrenen organizma, bu bağıntıyı düşmanına genellediği bez bebeğe de taşır. Büyü adı altında geçen bu tür hurafeler, nadir olarak iyi amaçlar için de kullanılabilir. Hasta birinin iyileştirilmesi ya da ona gelebilecek olası zararın önlenmesi gibi. Bu inançların ardında da, sevilen birini kaybetme korkusunun fitillediği motivasyon yatmaktadır. Hurafelerin oluşumunda etkinlik gösteren ikinci kural ise “Temas Kuralı”dır (Law of Contact). Bu kurala dayanan hurafelerde ise, bir zamanlar herhangi biriyle temasta olan bir nesneye bir etkide bulunulduğunda aradaki temas kopmuş bile olsa, bütünden ayrılan bu parçanın o kişi üzerinde değişime hala yol açabileceğine inanılır. Bu tip hurafelerin tipik örneği olarak birinin saçı ya da herhangi bir giysisini kullanarak ona zarar vermeye çalışma yanılığısı gösterilebilir. Zamansal ve mekansal olarak sürekli bütünlü algılanan parça, koşullanma yoluyla organizmayla öyle güçlü bir bağıntı kurmuştur ki, gerçekte parça ve bütün arasındaki bağıntı kopsa bile, organizmanın içindeki temsili varlık göstermeye devam eder. Koşullanma, yalnızca ilkel kabilelere ya da henüz çağdaşlaşma aşamalarına ulaşmamış toplumlara özgü hurafeleri açıklamakta başvurduğumuz bir mekanizma olarak görülmemelidir. Zira bugün, sporcuların şans getirdiğine inandıkları bir takım ritüeller de aynı içeriği taşımaktadır. Topu attıktan sonra eliyle onu hala yönlendirdiğine inanan bir bowling oyuncusunun bu davranışı da yine aynı “İlişkiler Kuralı” ile açıklanabilir. Bu durum, organizmanın birbiriyle hiçbir bağlantısı kalmamış olan iki uyarı arasında “Uyarıcı Ayrımı” yapmakta başarısız olması sonucu ortaya çıkar.

Psikoloji biliminin öncülerinden olan Skinner (1948) batıl davranışı “*güvercinlerin verdikleri tepkilerin şans eseri pekiştiricilerle ilişkilendirilmesinden kaynaklanan stereotipik ve yinelenen davranışlar olduğunu*” ifade eder. Amerikalı Psikolog Skinner’ın tanımından da anlaşılacağı gibi batıl inançlar sadece insanlara özgü değildir ve bir batıl inancın ortaya çıkması zaman zaman bahsedilen temel psikolojik öğrenme mekanizmalarıyla açıklanabilmektedir. Skinner tarafından 1948’de yapılan çalışma batıl davranış ile ilgili psikoloji literatüründe ilk deneydir. Bahsedilen motivasyonel sebeplerden dolayı vücut ağırlığı normalin % 75’ine getirilmiş bir güvercin yiyecek gözü olan bir kutuya konmuştur. Aç güvercin gözün içindeki yiyecekleri görmektedir, fakat hiçbir şekilde yiyeceklere direk olarak ulaşamamaktadır. Yalnız önceden belirlenen

sabit bir sıklıkla (30 sn) birkaç parça yiyecek güvercine verilmektedir. Deney sonucunda Skinner, güvercinin yiyecek verilmeden hemen önceki davranışını tekrarladığını bulmuştur: tek ayak üstünde durma, zıplama, etrafında dönme gibi. Oysa bu davranışlarla yiyeceğin verilmesi arasında hiçbir ilişki yoktur. Güvercin tek ayak üstünde dururken yiyeceğin verilmesi tamamen bir rastlantıdır, fakat bu davranış güvercin tarafından tekrar edilmektedir. Bu davranış Skinner tarafından batıl olarak tanımlanmıştır. İnsanlar da batıl inançları benzer şekilde öğrenebilmektedir. Mavi Rotring kalemimizle girdiğimiz ÖSS denemesinde en yüksek puanımızı alırsak, bu rastlantısal olayın kalemin mistik pozitif bir etkisine atfedebiliriz. Başka bir örnek olarak hepimizin hayatımızda en az bir kez yaptığı, en azından aklından geçirdiği, bir davranış gösterebiliriz: Çalışmayan bir elektronik ya da mekanik aygıta yumruk atmanın onu çalışır hale getireceği inancı... Hiçbir mantıksal olasılık ilişkisi içermeyen böylesine bir inanç taklit ederek öğrenme denen sürecin sonunda ortaya çıkabilmektedir. Elektronik ve mekanik bilgisi olmayan bir kişi yumruk atmanın aygıtı çalışır hale getireceğine nasıl inanabilmektedir? Bu açıdan bakıldığında batıl inançları açıklamak için temel alınabilecek kuramlardan biri de bilgi kuralıdır (law of knowledge) ve temel olarak organizmadaki bilgi seviyesi ile olaylara dair anlayışın ve kontrolün bir sebep sonuç ilişkisi içinde olduğu ifade edilir. Daha net bir ifade ile, organizmanın bilgi seviyesi arttıkça olay üzerindeki kontrolü de artacaktır. Bu açıdan bakıldığında batıl inançlar daha kolay anlaşılır ve batıl davranışlar gösteren insanları yargılamanın pek de doğru olmadığı ortaya çıkar. Pek tabii ki bilgi edinmek uzun bir süreçtir ve bilginin işlenebilmesi de ileri seviyede bilişsel yetenekleri gerekli kılar. Bilişsel yetenekler ise kullanıldıkça ve işlendikçe ileri bir seviyeye gelir. Bu kural en çok da insanlar için uygun düşmektedir. Bilgiye dayanmayan ve irrasyonel olan varsayımların tümünü batıl inanç olarak tanımlamak acımasızlık olarak görünse de uygun düşmektedir. Kendilerini mantıklı tanımlayan insanlar bile yaşamlarında çoğu kez batılın tuzaklarına düşebilmektedirler. Geçersiz hipotezine aşık olmuş bir bilim insanı ve günlük astroloji yorumunu okuyan bir fizik öğretmeninden yağmur duasına çıkan köylülere kadar değişen bir aralıkta batıl inanç kurbanlarına rastlanmaktadır. Bütün vakaların temeli araştırıldığında karşımıza aynı sebepler çıkacaktır: Bilgi ve anlayış eksikliği...

Batıl inançların organizmada nasıl kök yeşerttiğini bilgi kuramıyla açıkladık. Bu köklerin nasıl güçlendiğini ve sökülmez bir hal aldığını ise "fayda kuramıyla" açıklayabiliriz: eğer işe yarıyorsa doğrudur. İnsanlar edindiği batıl inancı sürekli gerçekleştirme ve denetleme eğilimindedir; fakat bu denemeler ne yazık ki rasyonellikten ve yansızlıktan uzaktır. Kova burcu insanı olduğunu düşünen biri bir süre sonra burcunun kendine uymayan

özelliklerini görmezden gelmeye başlayıp kendine uyan özellikleri ön plana çıkartabilir. Günlük falında "bugün insanlarla iletişiminizi kısıtlarsanız başınıza gelecek kötü bir olayı engelleyeceksiniz" tavsiyesini okuyan kişi fala biat edip başına bir şey gelmediğini gördüğünde günlük burç yorumlarına olan inancını arttırabilir. Bu duruma psikolojide kendi kendini gerçekleyen kehanet denmektedir ve bu durum benimsenen tutumun güçlenmesine sebep olabilmektedir. Yapılan boylamsal çalışmalarda gençliklerinde "yaşlanınca hafıza zayıflar" yargısına sahip kişilerin ileri yaşlarda hafıza testlerinde diğer kişilere göre daha az skor yaptıkları görülmüştür.

Arzu edilen bir sonuca ulaşabilmek için, uyarıcılar arasında yanlış bağıntılar kurarak oluşturulan bu tepkisel davranışlar zinciri madalyonun yalnızca bir yüzüdür. Diğer yüzünde ise, "tabular" yani zararlı sonuçlardan kaçınabilmek için yasaklanmış davranışlar bulunur. Ancak tabularla diğer birtakım halk inanışlarını(Common sense) birbirinden ayrı tutmak gerekir. Örneğin, "Ateşe elini uzatma" söylemi bir hak inanışıdır. Elin yanması, eli ateşe uzatmanın değişmez bir sonucudur zaten. Dolayısıyla bu bir tabu olamaz. Çünkü tabularda, yasaklanan davranış ile önlendiği var sayılan olumsuz sonuç arasındaki bağıntı aslında yoktur. Şaşırtıcı değildir ki, tabular da tıpkı diğer hurafeler gibi Benzerlikler ya da İlişkiler Kuralına uygun olarak ortaya çıkmışlardır. Eski İtalya'daki bir tabuyu ele alalım . Kadınların çevresi tarlalık bir yolda yürürken kendi etraflarında dönmeleri kanunlar tarafından yasaklanmıştı. Bunun nedeni, muhtemelen tarladaki mısırların da bu dönme hareketinden etkileneceğine ve mısır saplarının ürünü sıkarak büyümesine engel olacağına dair inançtı.

1952 yılında Festinger tarafından ortaya atılan "bilişsel çelişki" kuramı insanlarda daima tutarlı olma yönünde bir eğilim olduğundan bahseder. Bu kuram özellikle de davranışsal ve tutumsal bileşenlerin birbirine aykırı olduğu durumlarda bilişsel çelişkinin yaşandığını ifade etmektedir. "dissonance" davranışların ve tutumların birbiriyle tutarlı olmasını sağlayan bir motivasyonel durum olarak tanımlanmıştır ve davranış ya da tutumdan biri değişmediği sürece kişinin yaşadığı çelişki devam eder. Bu çelişki de kişide aşılması gereken bir psikolojik gerilim yaratır. Bunu aşmak da ancak ve ancak çelişkinin ortadan kalkmasıyla mümkündür. Bu bağlamda düşünüldüğünde batıl davranışlar gösteren kişilerin sık sık bilişsel çelişki deneyimlemesini bekleriz. Bu da batıl inançların başka bir olumsuz niteliğidir. Bu çelişki kişinin kendi davranışını ya da tutumunu değiştirmesiyle aşılabılır, fakat genelde tutum değişikliğinin daha sık yapıldığını görüyoruz. Diyelim ki hayaliniz bir öğretmen olmaktı, fakat siz şu an aslında hiç de sevmediğiniz avukatlık mesleğini icra ediyorsunuz. Önceleri bu durumun size bir rahatsızlık vermesi kaçınılmaz olacaktır ve bu rahatsızlığı çözmenin tek

yolu da bu iki mesleğe karşı tutumunuzu değiştirmenizdir. Görüldüğü üzere davranışın değiştirilmesi -mesleğin bırakılması- oldukça zordur. Bunun yerine bir süre sonra kişide avukatlık mesleğinin olumlu özelliklerinin daha fazla ön plana çıkarılması ve öğretmenlik mesleğinin de olumsuz özelliklerinin ön plana çıkarılması gibi bir durumla karşılaşılabilir. İşte batıl inanç sahipleri de her ne kadar gösterdikleri davranışın mantıksal açıdan yanlış olduğunun ayırında da olsalar, işe yaradığını düşünmeden edemedikleri davranışlarını değiştirmek istemezler, bunun yerine tutumlarını değiştirmeyi tercih ederler.

Ünlü düşünür, yazar ve eğitim bilimci N.F.S. Grundtvig'nin de (1783-1832) bir keresinde söylediği gibi, hayatı yaşamadan tarif etmek mümkün değildir. Halbuki batıl inançların bir olumsuz fonksiyonu da geleceğe ve yaşamın geneline yönelik doğruluğu şüpheli önermeler kurulmasına zemin hazırlamasıdır. Yaşantımızda deneyimlediğimiz olayları ve dış uyaranları sağlıklı bir şekilde birbirine bağlamak, kurduğumuz anlam sistemlerinin işleyebilirliği açısından muazzam bir önem taşıyor. Gerek zararlı sonuçlardan kaçınabilmek için yasaklanmış davranışlar yani tabular olsun, gerekse arzu edilen bir sonuca ulaşabilmek adına uygulanan ritüeller, tüm hurafelerin, bilim ve teknoloji bu denli ilerlemiş olsa bile, gerçeklik payı taşımamalarına rağmen halen nasıl varlıklarını sürdürüyor oldukları halen net bir yanıt bulamamıştır. Açıklamayı yine "öğrenme" alanındaki literatürde aramak doğru olabilir. Öğrenme deneylerinde, ödül farelere kesintisiz olarak da sunulsa, kimi zaman verilip kimi zaman verilme de, öğrenmenin gerçekleşebildiği ve sönmeye uğramadığı görülmüştür. Ancak bu kesintisiz ve kesintili ödül sunumlarının, öğrenmenin farklı aşamalarında farklı etkileri bulunmaktadır. Öğrenilmemiş bir davranış, organizma bu davranışı her yaptığında ödüllendirilirse, ara sıra ödüllendirildiği duruma göre çok daha hızlı öğrenecektir. Örneğin, en sevdiği eteğiyle üst üste gittiği tüm iş görüşmeleri olumlu geçen bir kız, bu eteğinin uğurlu olduğunu düşünmeyi hemen öğrenecektir. Oysa görüşmelerin birkaç tanesi olumsuz geçseydi, öğrenme bu kadar hızlı olmazdı. Ancak sönmeye söz konusu olduğunda dengeler değişir. Sönme, daha önce pekiştirilen bir davranışın pekiştirilmemeye başlanmasıyla, artık tekrar edilmemesidir. Sönme sonucu öğrenilmiş

davranım zayıflar ve en sonunda yok olur. Kesintili ödül sunumu sönmeye daha dayanıklıdır. Aynı etekle gittiği kimi iş görüşmesi olumlu, kimisi olumsuz geçen bir kızın bu eteğin uğurlu olduğunu düşünmesi daha uzun bir süreç içerisinde gerçekleşmesine rağmen, o etek üzerindeyken üst üste pek çok kez "uğursuz" deneyimler yaşasa bile, eteğin uğurlu olduğuna dair inancının zayıflaması ve sonunda yok olması kolay olmaz.

Bireylerin temel ihtiyaçlarından bir tanesi de tutarlı ve işlevsel bir anlam sistemi oluşturabilmektir. Bu sistem oluşturulurken, insanlar özellikle de özel hayatlarıyla ilgili, bilimin yanıtlamakta yetersiz kaldığı soruların yanıtlarını batıl inançlarda arayabilirler. Bu açıdan bakıldığında, günümüz dünyasında batıl inançların nasıl olup da halen yok olmadığı konusunda bir ipucu yakalayabiliriz. Bireyin birincil ihtiyaçları her ne kadar toplumunkinden bağımsız görünse de, toplumun ihtiyaçlarının tatmin edilmesi, birey için dolaylı olarak en az kendi birincil ihtiyaçları kadar hayati önem taşıyabilir. İnsanların geleceği tahmin edebilmek adına kafalarında kurguladıkları teorileri kültürel öğeleri de harmanlayıp ritüeller haline dönüştürmeleri batıl inançlara toplumsal bir nitelik kazandırır. Bu noktada, toplumsal iletişime hizmet eden bilim ve sanatın misyonunu da sekteye uğratabilir. Bu ortaklık, batıl inançlara sahte sanat ve bilim kimliklerini yükler -ki bu, belki de insanlığa yönelik en büyük tehditlerden biridir. Sonuç olarak, yazarların ortak görüşü şu şekilde özetlenebilir: Mantık ve sağduyu arttıkça batıl inançların etkilerinde bir düşüş görülmesi olasıdır.

Kaynaklar

- Skinner, B. F. (1948). Superstition in the Pigeon. *Journal of Experimental Psychology*, 38, 168-172.
- Thorndike, E. L. (1932). *The fundamentals of learning*. New York: Teachers Collage Press.
- Frazer, J. G. (1922). *The golden bough*. New York: Macmillan.
- Maller, J. B. ve Lundeen, G. E. (1933). Sources of superstitious beliefs. *Journal of Educational Research*, 26, 321-343.
- Oxford English Dictionary. (1989).
- Warren, C. W. (1934). *Dictionary of psychology*. Boston: Houghton Mifflin.

Karl Blossfeldt,
"White Bryony"

Başkent Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Bağlıca Kampusu, Eskişehir Yolu 20. km
Ankara

Tel: 0312 - 2341010 / 1726 - 1674 - 1721
Faks: 0312 - 2341043
e-posta: info@elyadal.org

www.elyadal.org
www.pivolka.com